

Дві обручки

Автор:

Ніна Фіалко

Дві обручки

Ніна Фіалко

Мирослава – західнячка. Арсен – зі Східної України. Вони дуже різні, і стосунки їхні складаються непросто, та кохання, що долає всі перепони, поєднало їхні долі. Однак на заваді щастю молодят стало минуле. Бабуся Мирослави Ксеня і досі пам'ятає того енкавееєсівця, через якого загинула її подруга Марічка. І ось через стільки років виявляється, що його онук – коханий Мирослави.

Василь усе життя не може пробачити собі того, що зробив «на благо радянської батьківщини». Як і забути, що на його очах розстріляли єдиного друга за любов до «бандерівки».

Закляті вороги та їхні онуки. І кохання, яке не знає часу і кордонів...

Ніна Фіалко

Дві обручки

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки IvanovITCH

© Фіалко Н. І., 2019

© Depositphotos.com / HannaNes, Demian, Valiva, обкладинка, 2019

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

* * *

Не треба нам ні сліз, ні співчуття,
Бо в нас не смерть, а бій перед очима.
УПА – це наша юність і життя,
УПА – це купина неопалима.

Г. Ткачук

1

Студентки престижного київського вишу готувалися до першої у цьому навчальному році вечірки, присвяченої першокурсникам. Програму вечора щороку готували студенти-випускники. Кожен факультет до цього свята мав презентувати свій номер, який би відображав обрану професію і запам'ятався не тільки новачкам, а й самим випускникам.

Кімната в гуртожитку нагадувала вулик, в який забрався непроханий гість. Одні заходили до кімнати тихо й непомітно виходили, інші ж залітали вихором – і все

вертілося навколо них. Кулею влетіла й Надя Панчук. Округле біле обличчя дівчини, в центрі якого, здавалося, випадково – такий він був маленький, задерикуватий, – барабулькою ліпився ніс, було особливо збуджене.

Зклопотаним поглядом дівчина обвела всіх присутніх і підійшла до Слави Козак, що тулилася біля свого ліжка на маленькому стільчику, який невідомо звідки тут узявся.

– Славцю, ти вже свою блакитну сукню віддала комусь? Якщо ні, то дозволь мені в ній цього вечора покрасуватися. Вона мені дуже пасує, та й Русликові моему я в ній подобаюся... – опустила додолу облесливі, як у лисички, очі й присіла на ліжко біля Слави.

– Ти запізнилася, бо ту сукню сьогодні одягаю я! – втрутилася у розмову Галина, Славчина подруга.

Вона знала, що Слава не любить позичати свої речі, але нікому не відмовляє. Характер такий. От не може відмовити – і все, а деякі хитрі дівчата цим користуються. Ніби не розуміють, що після них речі треба прати або ретельно чистити, щоб одягти на своє тіло.

– Не хвилюйтеся, дівчата, бо в мене її нема. Вдома залишила. Та й вона вже така знищена, що я сама не хочу її одягати, – не приховувала роздратування Мирослава.

Це гарне ім'я дав дівчині батько. Як була маленькою, мама з бабунею називали її Миросею, а серед столичного студентства таке ім'я зустрічалося рідко, тому його уніфікували у вимові й кликали дівчину просто Славою. Лише викладачі, коли робили перекличку, вимовляли протяжно: Ми-ро-сла-ва, як щось старовинне і далеке, пов'язане мало не з Ярославом Мудрим. У Західній Україні дівчат часто називали такими старовинними іменами, зовсім не пов'язуючи їх із київськими князями.

Згадану щойно сукню минулого року подарувала Славі мама. Вона пам'ятала своє несите дівування і доньці хотіла дати те, чого не мала сама. Зустріч нового 2005 року група запланувала в барі неподалік від гуртожитку. Слава одягла свою нову сукню і викликала заздрість у багатьох дівчат, особливо приїжджих із села, бо їхні батьки не спроможні були витратити гроші на дорогі забаганки своїх доньок. Славіна ж мама вже кілька років працювала в Італії, а недодану дочці

любов намагалася компенсувати дорогими речами. Дівчина, не привчена до розкоші в дитинстві, тепер хоч і мала все необхідне, але до своїх речей ставилася дуже бережливо. Вона знала, що за кордоном гроші мамі дістаються нелегко, тому не вчашала до барів, як це робили інші дівчата, одягнені набагато скромніше. Слава ніколи не брала грошей у борг, хоч їй ніхто і не відмовив би. Бабуня вчила витратити тільки ті кошти, на які можеш розраховувати напевне.

Чому увагу подруг було прикуто саме до блакитної сукні? Та тому, що одягнувши її вперше, Мирослава знайшла щастя, якого прагне кожна дівчина. Смішно, але студентки, навіть уже закінчуючи виш за різноманітними спеціальностями, продовжували вірити в подібні прикмети й повір'я. Однокурсниці, котрі мешкали в гуртожитку, позичали у Слави ту сукню, бо надіялися також познайомитися з гарними хлопцями (поталанило ж свого часу власниці щасливого вбрання).

...Того новорічного вечора невеличке приміщення бару якраз умістило одну групу студентів. У ній переважали дівчата, тому на вечір не кожній пощастило прийти у супроводі представника сильної статі. Самотні дівчата сиділи окремим гуртом, веселилися і не минали увагою жодного з хлопців, які випадково потрапляли того вечора до обраного бару. Крутячи на столі пляшку, вони кидали жереб: на кого вона вказувала, та дівчина йшла до барної стійки, де зупинився хлопець, і запрошувала його до свого гурту. Колись танцювали тільки парами, й самотні дівчата приречені були спостерігати за танцями інших. Тепер танцюють усі в одному колі, з кавалерами і без – аби лиш вистачало здоров'я.

Над ранок, коли всі вже були стомлені й усе частіше позирали на вихід, наміряючись тихцем залишити розпашілий гурт, біля бармена, ніби з-під землі, з'явилася група молодиків. Візитери були напідпитку й, мабуть, шукали пригод. Оглянули гостей і побачили, що серед них багато самотніх дівчат. Поблизу стійки танцювала Слава з дівчатами. Один із новоприбулих прискіпливо зміряв її поглядом, і вона йому явно сподобалася, бо з очей він її вже не спускав. Струнка, з гарними довгими ногами, як то кажуть, від вух, дівчина не звертала уваги на хтиві погляди чоловіків. Коли танець закінчився, Слава поправила зачіску і повернулася на своє місце. Подруги вирішили замовити по філіжанці кави й завершувати доволі нудне, правду кажучи, святкування Нового року. Так довго готувалися до нього й чекали дива, але нічого особливого не сталося. І так завжди: свято створити мусиш собі сам. Слава також мала надію на зміни в особистому житті. На свято Андрія в гуртожитку дівчата ворожили на хлопців, і їй випало, що вона цього року має вийти заміж. Постійного хлопця не мала, тому лише посміхнулася, прочитавши «льос», який витягла. Сміху й веселощів

того вечора було багато...

Високий чорнявий молодик у модному «прикиді» застібнув гудзики піджака, поправив долонею волосся, підморгнув товаришам і рушив до столу, де дівчата доїдали салати й смакували щойно принесеною кавою.

– Можна запросити до танцю вашу подругу в блакитній сукні? – галантно вклонився хлопець компанії за столом.

– Якщо вже ви так гарно просите, то ми відпустимо Славу танцювати, – сміючись сказала Оксана, випихаючи подругу з-за столу.

Дівчина зашарілася: чому це саме на неї звернув увагу парубок, адже біля неї сиділи й привабливіші дівчата? Відмовлятися від танцю вже не могла, бо всі дружно підморгували і підштовхували її до молодика.

Додому одноклассниці поверталися вже без неї. Незнайомець до кінця забави дівчину від себе не відпустив. Вони танцювали лише удвох, бо всі гості вже потимілися й розходилися по домівках, а музиканти нетерпляче поглядали на годинник, прагнучи швидше завершити святкову програму.

– Вам дуже личить цей колір, – наголосив уже вкотре молодик. – А погляд ваших очей збиває мене з ніг.

– Чому ж ви досі на ногах? – посміхнулася Слава, бо про дію свого незвичного погляду чула не від одного парубка.

– А я в діда свого вдався, він у мене до жіночих зваб стійкий, – посміхнувся хлопець, міцніше обвиваючи тонкий стан дівчини.

– Може, для початку скажете, як вас звати, аби відразу про діда не запитувати? – іронічно запитала Слава і трохи вивільнилася з обіймів.

– А хіба ви не знаєте? Мене тут знають усі, а звать Арсеном. Коли кому що треба, то йдуть до мене, бо я нікому не відмовляю, – зухвало відповів молодик («Мабуть, вважає себе надзвичайно відомим і популярним у кількомільйонному місті»).

– Вперше чую. Та й ви імені Мирослава, напевно, не чули?

– Це, мабуть, якесь західняцьке, бо в нас і справді таких нема. Але гарне ім'я. Заразом Мир і Слава. Що кому до вподоби. Але люди частіше вибирають Славу, бо її більше прагнуть. А вас як переважно величають?

– Мама і бабуся – Миросею, а в гуртожитку всі кличуть Славою, – відповіла дівчина, зауваживши, що подружки при виході з зали дружно й жартівливо-насмішливо махають їй руками.

Слава у відповідь тільки посміхнулася і бігти за ними слідом не поспішала. Музиканти тим часом уже геть потюпали й увімкнули фонограму зі спокійною мелодією. Так промайнуло ще кільканадцять хвилин, аж поки адміністратор не оголосив про закінчення вечірки, яка плавно перейшла в ранок історичного року.

Погода цієї пори була примхливою. Сніг, що випав на початку грудня, перед Миколаєм, потішив око день-два й надовго поступився місцем осені, яка пропустила зиму лише на крок уперед, а потім іще не раз намагалася повернутися. І от, нарешті, остаточно здалася. Звечора вийшли з гуртожитку в модельних черевичках, а вранці вже й валянки не завадили б. За ніч у місто прийшла зима. Вулиця гомоніла святково одягненими людьми, які полишали теплі приміщення розважальних закладів, але продовжували святкувати.

– Може, до ялинки підемо? Чогось не хочеться до гуртожитку, – запропонував Арсен.

– Я б із задоволенням, але дорога дуже слизька, і мені важко триматися на ногах, – зізналася Слава. Щось їй вабило до цього самовпевненого хлопця, і вона не хотіла, щоб їхнє знайомство перервалося назавжди.

– Я тебе підтримаю! – парубок міцно обхопив її за стан.

– Ми вже на ти? – здивувалася дівчина, хоч і не була певна, що такий хлопець буде довго дотримуватися всіх правил етикету.

– Вибачте, пані! Так у вас, здається, кажуть?

– Правильно. Хіба важко вимовити ввічливе слово? У нас до всіх жінок так звертаються і не вважають це чимось особливим, – різко відповіла дівчина, бо вловила у словах Арсена ніби насмішку.

– Я не мав наміру, Славочко, вас образити, бо ще не отримав згоди на похід до ялинки, – посміхнувся хлопець, неприховано глузуючи з неї.

– Якщо ваша ласка, – попросила дівчина твердо, – проведіть мене до гуртожитку. Мені холодно в ноги, та й нагулялася я вже доста на сьогодні.

Вони обое були змучені, кожному хотілося якнайшвидше притулитися до подушки, тому добра розмова не виходила. Дівчата вже, мабуть, другий сон бачать, а вона сперечається на вулиці з хлопцем, якого вперше і, може, востаннє бачить. Арсен теж не став наполягати на прогулянці до ялинки. Мовчки взяв дівчину під руку, і вони повернули до гуртожитку.

Вулицею снували перехожі: й ті, що після забави поверталися до своїх домівок, і ті, хто поспішав до праці у святковий день. Представники таких «святозалежних» професій, мабуть, найменше чекають свят.

– Славо, ви спати довго любите? – раптом запитав Арсен.

– Чому це вас так цікавить? – посміхнулася дівчина. – Маємо кілька вільних днів перед сесією, можна й відіспатися.

– О четвертій я чекатиму вас біля гуртожитку. Згода? Тільки тепліше одягайтеся, щоб знову не казали, що вам холод дошкуляє.

Слава і не подумала відмовлятися, бо хотіла продовжити знайомство з цим самовпевненим хлопцем. Щось у його характері було таке, що рідко зустрічалося в інших. Поведінка хоч і зухвала, але не відразлива, як це часто буває.

Після того вечора в кімнаті часто згадували Славину блакитну сукню, яку дівчата вважали щасливою. Підтвердженням було те, що котра б із дівчат не вбрала її, того ж таки вечора в неї неодмінно відбувалося цікаве знайомство. Слава вже не одягала її, бо після кожної позички сукня втрачала «товарний вигляд», а перед самими літніми канікулами Марійка Величко необережно притулилася до чиеїсь

цигарки найпомітнішим місцем і зіпсувала її. Принесла акуратно складеною в поліетиленовому пакеті й нічого про дірку не сказала. Чи сама не побачила, чи сподівалася, що дірку не відразу помітять і їй не доведеться виправдовуватись. Слава побачила ваду вже вдома, коли зібралася привести сукню до ладу. Висувати претензії було вже нікому. Тому й вона тихенько, аби не помітила бабуня, заховала її до старої валізи і дала собі слово не позичати в майбутньому жодної речі з власного гардеробу...

Із миттєвих спогадів Славу вивела однокурсниця, що досі залишалася в кімнаті.

– Може, щось інше маєш класне? – почула над головою Надин голос.

– На позички в мене речей нема! – різко відповіла Слава і підвелася зі стільця.

– Тебе яка муха вкусила? Всі на себе одягнеш? – не хотіла Надя зрозуміти того, що їй відмовлено і вона тепер мусить задовольнитися тим, що має у своєму гардеробі.

Своє вбрання не завжди гірше за чуже, але людина ніяк не хоче позбутися звички ходити на позички. Надя надула свої пишні губки, різко розвернулася на одній нозі й вилетіла з кімнати так само швидко, як і влетіла. Дівчата мовчки презирнулися і подивилися на Славу. За чотири роки вона вперше відступила від своїх правил.

– А ти чому не збираєшся на вечірку? Чи, може, і тобі якої сукні бракує? То ми раді допомогти, – підійшла Галина до Слави. – Фізія якась кисла... Не хочеш сказати причину поганого настрою?

– Я не йду з вами. У мене багато справ, та й до гульок душа не лежить, – призналася дівчина.

– Ви так і не помирилися з Арсеном після весняної сварки? – запитала Галина.

Вона була в курсі сердечних справ подруги і знала, як та переживала в останні дні перед канікулами.

– Я його від весни бачила лише раз, і то здаля. А якби й зустрілася, то зробила б вигляд, ніби він мене зовсім не цікавить.

– А тепер мучишся? Я ж бачу, як ти за ним сохнеш, то ходи на вечірку і там його зустрінеш, – порадила Галина, щоб хоч трохи втішити подругу.

Вони обидві знали, що у хлопця завжди водилися гроші, тож перевагу він віддавав ресторанам і барам, а не студентським вечіркам, де проводила свій вільний час малозабезпечена молодь. Майже кожна дівчина мріяла про такого кавалера, який не рахує в кишені копійки і пропонує відвідати якийсь солідний розважальний заклад. Модно зараз вихвалитися, що у тому чи іншому ресторані або клубі вже була, мовляв, один раз, а в тому двічі...

– Ви йдіть, дівчата, я й справді сьогодні не в формі. Голова болить, тож якраз буде нагода спокійно відпочити від гармидеру, – відмовилася остаточно Слава.

Подруги ретельно підфарбувалися, покрутилися перед дзеркалом, милуючись кожна собою, і побажали Славі гарного сну. Дівчина зачинила двері на ключ, намочила ганчірку і протерла підлогу, бо так натоптали й насмітили в кімнаті, що бридко було ступати. Потім узяла книжку, яку не встигла дочитати у поїзді, й залізла під ковдру. В гуртожитку не палили – і через шпари у вікнах пробирався неприємний холод.

Перед очима швидко пробігали сторінки роману, в якому герої знайшли свою долю, кохання перемогло, а зло, як завжди, було покаране. Перегорнула останню сторінку, поклала книжку на тумбочку і стала гортати сторінки свого життя, зовсім не такого, як у книжках. У кожної людини воно своє, і з кожного можна писати роман.

...Після новорічної зустрічі Арсен зі Славою часто зустрічалися, і обое відчували, що їх вабить одне до одного чимраз більше. Вони могли годинами розмовляти ні про що і не набридали одне одному. Дівчина рідко приймала запрошення навідатися до бару чи ресторану, натомість пропонувала ознайомитися з якимось музеєм або відвідати виставку. На відміну від інших дівчат, Слава не палила і не надто жалувала спиртне, навіть на забавах. Спочатку Арсен гадав, що вона не від світу цього, – надто вже відрізняється від інших дівчат, але саме це його найбільше й вабило до неї. Хотів переконатися, чи вона й справді не така, як інші, чи це враження оманливе. Слава не була красунею, мала звичайну на

перший погляд зовнішність. Широкі брови, подаровані батьками, дівчина навіть не пробувала вискубувати, як це робили, стадно слідуючи моді, її подруги. Рівний витончений ніс і озерця карих очей надавали їй обличчю шляхетності. Що найбільше вражало людей, які з нею спілкувалися, – це погляд: пронизливий, сміливий, від якого не можна було заховатися і, дивлячись в очі, обманювати. Арсен ішов до Слави, ніби до сповіді, хоч вона ніколи не випитувала подробиць його життя. Вона поводитись вільно, але не дозволяла переходити межі. Арсен дивувався сам собі, що ще ні разу не спробував затягти її до ліжка. Не тому що вона йому не подобалася, а тому що перед нею треба бути чесним і відвертим. Хлопець ще не був упевнений, що хотів би пов'язати свою долю саме з нею, тому й не квапив події, після яких, може, замучила б совість. Дівчат до ліжка є багато, а для життя знайти важко. Чимало знайшлось би готових на будь-що, аби лише розважитись «на дурничку». Та для життя хотів такої, за яку не треба було б боятися, що її переманить інший, з тугішим гаманцем.

Арсен не поспішав розповідати Славі ні про свою родину, ні про те, звідки у нього беруться гроші для безбідного – принаймні як для студента – життя, аж поки не настало 9 Травня.

Цей день знають усі громадяни, але святкують уже не всі. Молодь відсторонилася від нього, хіба що рада зайвому вихідному дню, який можна гарно провести на природі. Та для старшого покоління це особливий день, час спогадів і зустрічей із друзями, ветеранами Великої Вітчизняної війни. Щороку живих свідків цієї трагедії стає менше, і донести правду до людей стає все важче.

Подруги з кімнати, скориставшись довгими вихідними, роз'їхалися по домівках, бо вони мешкали недалечко від Києва, а Слава залишилася сама. Зранку зателефонувала бабуні до Тернополя, хотіла привітати зі святом, але та сухо відповіла: «Це не мое свято. Піди на Хрещатик і підтримай наших, якщо можеш...» Слава знала, що її бабуня під час війни була медсестрою і зв'язковою УПА, потім була засуджена радянською владою на десять років воркутинських таборів. Удома про це згадували дуже рідко, і то пошепки, щоб ніхто не чув. Біографію дідуся й бабусі дівчина приховувала у школі й перед друзями. Тут, у Києві, їй тим більше ніхто не зрозумів би, тому вона ніколи не розповідала про свою родину.

Слава швиденько зібралася й вийшла з гуртожитку. Тролейбус довів пасажирів тільки до площі Перемоги, і водій повідомив, що далі дорога перегороджена, бо

проходять святкові мітинги різних угруповань. Колись на Хрещатику проводилися військові паради, тепер святкували набагато скромніше. Яка партія хотіла нагадати про себе, та й виводила людей на Майдан. Президент випивав з ветеранами сто грамів фронткових, заїдав солдатською кашею, яку куштував, мабуть, лише на день Перемоги. Цього дня зверхник, як завжди, запізнювався, і все відбувалося не за підготовленим сценарієм. Першою Слава побачила групу людей із червоними комуністичними прапорами і транспарантами в руках. Червонопрапорні скандували: «Не пустимо на Хрещатик воїнів УПА – зрадників українського народу!» Славі стало боляче за вояків повстанської армії, бо якщо в них такі погляди на життя, як у її бабусі, то зрадниками вони не можуть бути. Вдивлялася в колону й не бачила у ній молоді. За що люди на Хрещатику так не люблять воїнів УПА? Чим ці старенькі вояки завинили перед ними? Не про кишеню ж власну дбали чи про владу – держави української прагнули.

Нарешті дівчина побачила групу людей в одностроях армії УПА, і серце кров'ю залилося. Старенькі німці чоловіки приїхали з далекої Галичини й Волині, аби ще раз продемонструвати перед усією Україною своє право бути визнаними захисниками Української держави нарівні з ветеранами усіх воєн. Не так уже й багато за те, що пережили... Та політичний шабаш триває – і йому байдуже до людських долі.

Тим часом сонце невмолимо піднімалося вгору і не по-весняному припікало. Свічки на каштанах дружно розгорнули свої пелюстки і ніби приготувалися до параду. Вже вкотре вони ставали очевидцями мирних демонстрацій, а свідками тих буремних літ є тільки ці сиві німці ветерани та сторінки неправдиво висвітленої історії. Останніми роками каштани бачать різні збіговиська людей, яким набридло мирне життя. Якщо не маємо сили на війну з іншими народами, то давайте зведемо лобами хоч своїх, нехай повиривають трохи волосся з чубів одне в одного, а провокатори стануть збоку і подивляться, хто кого перемає: землероби з Заходу чи промисловики зі Сходу. Посіяти між людьми розбрат легко – щоб потім оголосити себе миротворцем і припасти до корита, бо де двоє б'ються, там виграє третій.

Слава вже шкодувала, що не домовилася зустрітися з Арсеном заздалегідь. Можна було прогулятися по Володимирській гірці, помилуватися квітами, висадженими на клумби дбайливими руками квітникарів. Ще хотіла дівчина подивитися, чи розцвів бузок, бо він навівав теплі спогади про домівку. Під балконом їхньої квартири в Тернополі ріс великий кущ бузку. Бабуня все кликала: «Славочко, йди подихай ароматом бозу, такого ніде нема, як у нас!» Чому їй

здавалося, що наш особливий, адже подібні кущі можна було побачити біля багатьох будинків? У бабусі Ксені завжди на тумбочці стояв одеколон із запахом бузку, і вона натирала ним коліна, казала, що дуже помічний.

Слава вже кілька разів набирала номер мобільного телефону Арсена, але апарат сухим голосом повідомляв, що абонент знаходиться поза зоною досяжності. І де це можна бути в такий день, коли свято і надворі чудова погода? «Мабуть, відсипається і відімкнув, аби його не турбували», – подумала Слава і повернула в бік Володимирської гірки. Широкою обсадженою кущами бузку доріжкою прогулювалися пари, на лавах з газетами в руках дрімали пенсіонери, бабусі вигулювали пустотливих онуків... Одній прогулюватися по людному парку було якось ніяково, і Слава повернула до тролейбусної зупинки.

Минув день, а Арсен так і не з'явився. Мобільник уперто не відзивався. Чого тільки не передумала дівчина! Різні здогади лізли в голову: може, потрапив у якусь аварію, а вона нічого не знає і нічим не може допомогти; гірше, якщо вчинив бійку і сидить у міліції...

Щоб швидше плинув час, Слава заходилася мити вікна у кімнаті. З осені їх не торкалася жіноча рука, і через них будинки виглядали, ніби з туману. Комендант гуртожитку вже кілька разів нагадував, але дівчата з різних причин відкладали цю брудну роботу на невизначений день. То перед святами не хотіли манікюр псувати, то вихідний був холодний, то ще якісь відмовки... Хто не хоче працювати, той завжди знайде причину, щоб від праці ухилитися.

Вже й вікна засяяли прозорими шибками, і підлога висохла, а час ніби зупинився. Раптом постукали у двері. Слава зірвалася з місця і кинулася відчиняти. На порозі стояв розхристаний Арсен. Лице з правого боку було заліплене пластирем, а на чолі виднілася замазана зеленкою продовгувата подряпина.

– Господи, що це з тобою? Ти куди вляпався?! – зойкнула дівчина, пропускаючи хлопця до кімнати. Вона підвела його до вікна і стала роздивлятися рідне обличчя, миле їй навіть із синцями. – Хто ж це посмів тебе так розмалювати? Арсенку, не примушуй мене далі страждати! Що трапилося? Давай я тебе кавою почастую, а ти мені все розкажи, – посміхнулася дівчина, обнімаючи коханого.

Хлопець ніколи не хизувався перед дівчиною, у який спосіб він заробляє на життя. Якби Слава вчилася з ним в одній групі, то давно здогадалася б. Уже

протягом двох років у виші існувала група студентів з різних факультетів, які наймалися мітингувати за ту чи іншу партію. У групі були організатори і посередники, які могли за кілька годин зібрати студентів на мітинг. Спочатку затуляли обличчя невеличкими хустками, а тепер уже навіть цього не роблять. У цій ситуації тільки одне сприймалося серйозно: вчасно отримати обіцяну винагороду. Хлопці ніколи не переймалися суттю і доцільністю тих заходів, бо вважали, що організатори не з бідних, мають гроші. Тож нехай трохи поділяться своїми статками з народом. Викладачі також були зацікавлені в таких заходах, бо ніколи не дорікали студентам за пропуски. І навіть заохочували до цього. У таких викладачів студент отримував мінімум знань, але щедро розраховувався «зеленими» під час здачі заліків. Ніхто ніби не скривджений, але яку людину і якого спеціаліста формував вищий навчальний заклад – цим ніхто не переймався. Отримані випускниками дипломи все частіше пролежували в шухлядах, бо працювати за фахом з недоотриманими знаннями вдавалося лише одиницям. Студенти продовжували жити у віртуальному світі, дедалі більше віддаляючись від реального життя. Про їхній добробут дбали батьки, а вищі навчальні заклади не давали ні путівки в життя, ні міцних знань, не формували правильного державницького світогляду в молодих людей. Кожен викладач вишу мав свій погляд на події, що відбувалися в країні, але не поспішав відверто про нього заявляти. На Заході прищеплювали любов до України, а на Сході не сприймали всього українського. У Центрі ж усе це змішувалося, і багато молодих людей на розбіжностях у політиці заробляли на хліб, мотивуючи це тим, що гроші не пахнуть. А чи справді гроші не мають запаху – це вони відчують згодом, коли почнуть самі заробляти.

- Ти така правильна, тож не знаю, чи зрозумієш мене... – ніяково почав Арсен.

- Якщо не довіряєш, то можеш не говорити. Але як ми маємо в такому випадку думати про спільне майбутнє? Чи ти мене не вважаєш за свою подругу? – вдала ображену Слава і подивилася хлопцеві прямо у вічі.

Знаючи магічну дію свого погляду, дівчина намагалася викликати Арсена на відвертість.

- Не дивися на мене так пронизливо, бо збрехати не можу, а сказати правду не хочу. Поки що... – попросився хлопець і пригорнув дівчину до грудей. – Це сталося через тих дохлих «бандьор», що сьогодні намагалися пройти Хрещатиком. Один із них так вривав мені палицею, що я не встиг і отямитись, як виникла бійка. Мене побили, ще й до міліції доправили. Добре, що наші ватажки

заступилися...

Слава вивільнилася з обіймів, і брови її враз насупилися. Ніколи б не подумала, що такий, як тепер кажуть, «просунутий» молодик міг затіяти бійку з мітингуячими пенсіонерами. Лагідність враз зникла з обличчя, і вона готова була до словесних баталій.

– А чого це тебе понесло воювати зі старими? Вони вийшли, щоб відстояти право називатися патріотами своєї землі, а не зрадниками, як вважають комуністи. А ти що там захищав?! – випалила Слава.

– Вот дурак! Нашел кому пожаловаться... – перейшов на російську Арсен.

Він тільки зі Славою спілкувався українською, бо вона того хотіла. У коридорах і аудиторіях вишу державну мову почувеш нечасто.

– Я й забув, що ти з тих місць. Може, ще й бандерівка...

– Вона. Кулемет під ліжком тримаю. Ти хіба не бачив? І що ти знаєш про них? Тільки те, що тобі колись у школі втовкмачили? – розпалювалася Слава, бо цього разу він зачепив її за живе.

– Я нічого про них не знаю і знати не хочу! Вороги вони і є вороги, – вдав байдужого Арсен.

– Тоді нам з тобою не по дорозі. У нас різні погляди на життя, тому, будь добрий, залиш кімнату і ніколи більше не приходь до мене, – різко промовила Слава і відчинила перед хлопцем двері.

– Ти що, з глузду з'їхала? Через якихось пройдисвітів ти нашу дружбу ставиш під удар?! – пінився Арсен, не розуміючи, чому вона так болісно сприймає події на Хрещатику.

– Це ти пройдисвіт, бо не маєш власних переконань і за гроші продаси будь-кого. Таких людей бандерівці карали у першу чергу, і за це їх населення не засуджувало. Звільни кімнату, бо покличу чергового! – наполягала дівчина.

– Ти думаєш, бігатиму за тобою? Помиляєшся. Мені вже набридло дивитися, як ти корчиш із себе незайману! Та в мене завтра буде десять таких, як ти! – сипав образами Арсен вже на порозі, вибігаючи з кімнати.

«Побігає ще за мною!» – переконував себе парубок, бо йому й справді варто було котрусь лиш пальцем поманити, як вона відразу погоджувалася йти з ним, не виставляючи жодних умов. Таких дівчат було багато, але не всі. Саме та, менша частина дівчат найбільше й цікавить хлопців, коли вони хочуть створити нормальні й довготривалі стосунки. Деякі дівчата хочуть спочатку перепробувати все, нагулятися, а вже тоді поводитися чемно, щоб їх вибрали для серйозних стосунків. Але таке буває тільки в казках, бо всі наші вчинки ходять за нами слідом усе життя. Багатьом хлопцям подобаються такі дівчата, до яких не треба довго залицятися, носити квіти, але вони після близькості так само швидко набридають. В Арсена було їх уже безліч, а така, як Слава, вперше. Вона кожної зустрічі видавалася йому іншою, не розкривалася відразу, і було цікаво пізнавати її. Але сьогодні вона його просто спантеличила.

Слава зачинила двері на ключ і залилася слізьми. Ніяк не могла зрозуміти Арсена і йому подібних, що йдуть мітингувати не за ідею, а за гроші. Бідна наша Україна, перевівся козацький рід, який життя свого не шкодував, відвойовуючи волю для себе і своїх близьких. Хіба можуть люди з такими різними поглядами планувати спільне майбутнє? «Треба викинути з голови цього пройдисвіта, зовсім забути про нього. Правду бабуня казала, що з милим має бути добре не тільки в ліжку...» – вирішила дівчина і втерла сльози.

Після того нещасливого дня Арсен виїхав на практику до свого Краматорська, і зв'язок між ними перервався. Студент здобував професію інженера-машинобудівника, бо в його місті був великий завод, і він мав усі шанси влаштуватися туди на роботу. В наші дні диплом – не проблема, а от щоб улаштуватися на добру роботу, треба мати добрі зв'язки.

На літні канікули Мирослава поїхала вожатою у дитячий табір відпочинку, бо це їй як майбутньому педагогу зараховувалося за практику. Дні минали швидко і весело, діти не давали нудьгувати. Робота вимагала винахідливості, бо щоб теперішнє молоде покоління чимось здивувати, треба добре постаратися. Короткими літніми вечорами, залишаючись у кімнаті на самоті, думками лінула до Арсена. Як він проводить канікули, чи думає про неї? Боялася зізнатися навіть собі, що давно вже кохає його і викинути з голови мрії про нього ніяк не вдається. Слава вже каялася, що виставила його з кімнати, і нарікала на свій

запальний нестримний характер. Навіщо вона так ревно відстоювала тих вояків УПА? Може, й правий Арсен, коли каже, що його не цікавить минуле. Але враз спадала на думку бабуся зі своїми спогадами про важкі повоєнні часи. От хіба вона може забути все, що відбувалося з її поколінням? Ми можемо й не співчувати їй, але цікавитися тими подіями зобов'язані. Це значний шмат нашої історії, і про нього треба знати правду. Отак Слава одного вечора засуджувала Арсена, а наступного намагалася знайти для нього виправдання. Вдень віддавала всю себе дітям, а вечорами мріяла про зустріч із ним. Закінчення канікул чекала як ніколи. Не хотіла вірити, що перше в їхніх стосунках непорозуміння може покласти всьому край.

У Тернополі Слава провела з бабусею останній тиждень канікул і поспішила до Києва. Перших два тижні навчання збігли, мов один день. Слава поділилася своєю гризотою з Галиною, з якою вони дружили вже більше двох років. Дівчата завжди довіряли одна одній свої таємниці. Подруга намагалася допомогти Славі прискорити зустріч із хлопцем, аби вона не страждала. Прогулювалися біля гуртожитків, побували в барі, до якого вони з Арсеном колись часто заходили на каву, але його там давно не бачили. Дівчина боролася зі своїми почуттями, але зробити якісь конкретні кроки ніяк не наважувалася – гонор не дозволяв. Відразу спливали образливі слова, які він кинув їй на прощання, – і це стримувало.

Минув іще тиждень, і Слава вирішила зателефонувати Арсену – просто як колишньому другу. При зустрічі, якщо вона відбудеться, спробувати переконати, що він неправий, а вчинок його – ганебний. Але в яку пору дня не телефонувала – абонент був поза зоною досяжності. Часто ходила вулицями в надії побачити у натовпі дороге обличчя, але їй не щастило. Не надіялася його зустріти й на сьогоднішній вечірці, де переважатимуть першокурсники. Студент, у якого вже не за горами випуск, вважав себе стріляним горобцем і на жовторотиків дивився поблажливо і трохи зверхньо. Такі вечірки він не відвідував у принципі.

Високий, спортивної статури Арсен не вважався красенем, але його незалежна поведінка давала дівчатам привід сприймати його як надійного партнера. Широкі, мов пшеничні колоски, брови сходилися на переніссі й складали суцільний жовтий покіс, який зачепився за прямий ніс і нависав над двома озерцями з довгими віями. Як не дивно, але вії були набагато темніші від брів і чітко обрамлювали сірі з зеленкуватими прожилками очі. На вольовому обличчі рідко коли з'являлася посмішка. Настрій його легко було розпізнати з погляду. Слава ніяк не могла визначити колір його очей і часто кепкувала з нього:

– В тебе, Арсенку, очі якісь ніби котячі.

– Яка ж ти спостережлива! Я коли притулюся до тебе, то відразу стаю березневим котом, але ти ніби не помічаєш того, – відповідав хлопець, натякаючи на інтимну близькість.

Хвалився, що інші дівчата вже у другий чи третій вечір погоджувалися йти за ним у вогонь і воду, а Слава тримає його на короткому повідку, ніби песика. Лякав, що йому це скоро набридне і він залишить її. Вечір після подібних розмов можна було вважати зіпсованим, бо дівчина пускалася у розумування, які зводилися до того, що інтимне життя можливе тільки тоді, як вони будуть упевнені у своїх почуттях. Арсен хмурих свої пшеничні брови, гнівався і передчасно йшов додому, залишаючи дівчину серйозно подумати про їхні стосунки. Кілька днів не телефонував, потім несподівано приходив, ніби непорозуміння між ними й не було. Після кількох подібних сцен перестав домагатися дівчини, аби не псувати стосунків, які потім важко було налагоджувати. Біля Слави він почувався впевненішим і спокійним, бо не виникало бажання кудись бігти і шукати пригод.

Розлука стала першим випробуванням для стосунків. Кожен мав досить часу, щоб замислитися над їхніми взаєминами і перевірити, справжні його почуття чи ні. Колись Слава десь читала, що кохання – це страждання. Так, вона готова страждати, чекаючи коханого з далеких доріг, навіть із битв, виходжувати його, зраненого... Але ж не з битви з німецькими старими.

Вдень Слава займалася справами й не мала часу заглиблюватися у спогади, а от коли приходила ніч, Арсен не відпускав її. Пригадувала кожен зустріч і переконувалася, що без нього їй буде важко жити. Вона вже не зважала на його задержуватий характер, і якби не було того 9 Травня, вона змінила б свою поведінку і не стала би прискіпуватися до кожної дрібниці. Вже згодна була скоритися його волі, бо переконалася, що кохає.

2

Через кілька днів після свята Перемоги Арсен мав виїхати до Краматорська, але не встиг повідомити про це Славу. Не чекаючи, поки минуться вихідні, зібрав речі

й попрямував до залізничного вокзалу. Тікав від дівчини, з якою посварився, і від друзів, які в понеділок сміялись би з нього через синець під оком. Однокурсники знали, яким способом він заробляє гроші, але що йому ще й палицею «доплатили» – цього він не хотів показувати. У поїзді заліз на верхню полицю й не спускався з неї, поки не виспався.

Раніше, коли повертався до рідного міста, відчував у серці солодкий щем, та цього разу отруйна гадюка настільки глибоко туди заповзла, що його ніщо не тішило. Аби не гаяти часу, відразу по приїзді звернувся у відділ кадрів заводу, на якому мав проходити практику. Великої тяги до інженерної справи в Арсена не було. Креслення у виші йому завжди робили хлопці, бо в нього не вистачало терпіння сидіти ночами і морочитися з розрахунками. Арсен мав можливість заробити гроші легшим способом і щедро платив хлопцям за виконані курсові роботи. Та в його рідному місті вулиці не знали політичних баталій, і заробити можна було тільки власною працею. А що він не збирався сидіти все літо без діла, то попросився, аби його на кілька місяців узяли на завод.

– Ви, юначе, спочатку познайомтеся з виробництвом, потім ми вам призначимо керівника практики, і вже з ним ви зможете домовитися про роботу, за яку платять гроші. У нас трохи затримка із зарплатою і вільних вакансій обмаль. На штамповку підете в цех? – запитала жінка поважного віку і через окуляри подивилася на Арсена.

– Спочатку вчиню так, як ви радите, і пораджуся з керівником практики, – знітився хлопець, бо до станка ставати і гадки не мав.

Колись його дідусь, ветеран заводу, спеціально приводив сюди онука на екскурсію, щоб той добре навчався у школі, бо робота інженера вимагала ґрунтовних знань із фізики та математики. Старий був настільки залюблений у завод, на якому минуло все його життя, що іншої професії для онука не бажав.

Знайомство з виробництвом Арсен розпочав із цехів. Відразу помандрував великою територією до складального цеху, в якому працював його дідусь. Колись ця велика територія була заставлена різними машинами, які чекали на вправного господаря, що вивів би їх у поле, а тепер тільки вітер ганяв з кута в куток різний непотріб. У цеху було тихо, ніби це не виробництво, а занедбаний склад. Лише в глибині працювало кілька машин, і біля них метушилися люди з інструментами. Враження гнітюче. Надія заробити на цьому підприємстві грошенят відразу розвіялася. Хлопець був хоч і не дуже практичний, але зміг

оцінити становище, в якому опинився завод. Колишню велич його працівники бачать лише уві сні. Куди поділася армія робітників, які колись тут працювали? І коли тут був востаннє його дідусь, і чи бачив він, до чого довели його завод?

Інженер технічного відділу щиро здивувався, коли довідався, що ще не перевелися люди, які хочуть стати інженерами. Тепер усі йдуть у бізнес і торгівлю, а в завод із довгим циклом виробництва гроші вкладати ніхто не поспішає. У великих кабінетах, в яких колись інженери товклися мало не один на одному, тепер сиділо лише кілька чоловік. Залишилися, мабуть, або найвідданіші, або настільки непутящі, що не змогли реалізуватися в іншій сфері.

– Якщо хочеш здобути гарну професію, – раптом запропонував керівник, – я тебе учнем до найкращого токаря або фрезерувальника направлю, можу і до зварювальника. Такі спеціалісти через пару літ будуть цінуватися на вагу золота, тож і праця їхня буде краще оплачуватись, ніж в інженера. У відділі я не можу тобі роботу запропонувати: нової техніки ми не випускаємо давно, тож і креслярських замовлень нема.

Забриньчав на столі апарат, і керівник забув про Арсена. З цеху телефонували, що бухгалтерія знову не оплатила рахунки за комплектуючі деталі, і люди знову залишаться без роботи.

– Господи, як же мені це набридло! – буркнув заввідділу і потім звернувся до Арсена. – Чого стоїш? Іди додому, подумай добре і приходь завтра. Тоді й вирішимо, що з тобою робити.

В Арсена навіть думки ніколи не виникало, що він колись має начепити на очі захисні окуляри і цілий день стояти біля верстата. Це ж, напевно, тяжко і непрестижно. Керівників у білих сорочках і строкатих краватках бачать усі, а хто бачитиме його, коли станок стоятиме десь у дальньому кутку, куди й повітря не доходить, не те що люди? Відчув, що бракує поруч людини, яка могла б дати добру пораду. Дідусь відстав від життя і не пам'ятає, коли востаннє був на заводі. Скільки ж це треба відстояти за станком, щоб заробити кілька сотень гривень? Он у столиці кілька годин потупцяеш із транспарантом, вигукнеш кілька разів «Ганьба!» – заплатять сотку чи дві новенькими купюрами, тепленькими, мабуть, щойно зі станка. Там тільки назрівають великі політичні події, за літо можна стільки заробити грошей, що токареві й не присниться...

Прийшов хлопець додому, а дід здивовано вилупив такі самі, як і в онука, очі й мовчить. Чекає, поки той сам почне розповідати, звідки з'явився, як сніг на голову.

– А поісти у вас є щось? Я ще нічого не зробив, а вже виголоднів, – промовив Арсен, бо не знав, що краще сказати дідові, аби не образити його.

Старий насипав у тарілку супу і поставив перед онуком:

– Їж, мама старалася...

– Дед, а ти коли востаннє був на заводі? – запитав хлопець, доідаючи суп.

– Мабуть, років зо п'ять тому... – старий потер чоло, бо вже й не пригадував, коли його як ветерана запрошували туди.

– Від твого заводу вже нічого не залишилося, і тепер я думаю, що марно вчився стільки років на інженера, – заявив Арсен так упевнено, що в старого аж у жилах похололо. – Я тебе, дурний, завжди слухав, а тепер переконуюсь, що марно. Інженери нині не в пошані, і ніхто їх не потребує.

– Арсенку, а хто ж підніматиме нашу промисловість, коли старі вимруть, а молоді думатимуть так, як ти?

– Це не моя проблема. Мені треба думати, як влаштувати своє життя. Завтра йду на завод, владнаю практику і повертаюся до столиці. Там є робота і друзі... – розмірковував Арсен уголос, хоч серцем відчував безмовний докір старого, змореного важким життям діда, якого не мав чим потішити.

Після обіду Арсен помився й не знав, до чого прикласти руки. Відколи мати пішла від них, вони з дідом училися хазяйнувати удвох. А як це в них виходило, можна тільки здогадуватися. Їжа завжди проста і скромна, бо пенсія в старого не така, щоб можна було шикувати. До порядку дід онука особливо не привчав. Тож тепер Арсен ходив по хаті і щось собі метикував, а потім не витримував:

– Дед! Хочу почути від тебе відповідь на одне питання. Делікатне, правда, але воно мене гризе, а я не маю з ким порадитись.

– Ти ж знаєш, що я готовий говорити з тобою на будь-яку тему, – старий тішився, що онук не поспішає нікуди, бо йому так набридло самотньо сидіти у чотирьох стінах.

– Що тобі відомо про бандерівців? – наважився Арсен і побачив, як напружилося обличчя старого.

– Чому це ти раптом ними зацікавився?

Онук розповів, що познайомився з дівчиною-галичанкою, яка припала йому до душі, але вони розійшлися через різні погляди на боротьбу вояків УПА. Те, що він чує з телевізора і радіоприймача, – один бік медалі, а йому хотілось би знати й інший, що не всім доступний.

– Я колись воював у тих місцях, але тоді проти повстанців велася активна партійна пропаганда. Називали їх ворогами народу і нищили цілі родини. Я не можу тобі всього розповісти, бо це мое сокровенне, але через деякий час мої погляди на ті давні події змінилися. Ми тоді вірили тільки партії і вважали, що помилятися вона не може. Тепер відкрили багато архівів із грифом «Цілком таємно», тож історики можуть дослідити, хто на чий стороні воював. Я тобі попростому поясню, щоб легше було зрозуміти. Ми прийшли на їхні землі, роздерибанили все, що вони наживали роками, найбільш заможних та інтелігентних відразу відправили на новобудови Півночі та Сибіру. Тобі б таке сподобалося?

– Я взяв би зброю до рук і захищав би своє, – імпульсивно мовив Арсен.

– То вони ж це й зробили, але сили були дуже нерівними. Нас кинули туди великими групами і дали дозвіл на будь-які дії, щоб якнайшвидше знищити непокірних. Війна вже закінчилася, і рядові бійці прагнули повернутися додому. Колишня влада воювати з мирним населенням добре навчилася ще до початку війни. Одних морила голодом, інших висилала на Соловки. Переможці отримали ордени і пільги до кінця життя, а непокірні – по 10–15 років таборів. Повернутися звідти пощастило далеко не всім. І от ця купка вцілілих людей домагається, щоб їхні права зрівняли з тими, які мають ветерани війни, – докладно пояснював дідусь.

– То хіба ж це важко зробити? – ніяк не міг Арсен зрозуміти проблеми у такому простому питанні.

– Неважко, але ж не всі думають так, як я. Росія не хоче визнавати бандерівців за визволителів своєї землі, бо тоді треба визнати свою помилку і погодитися з думкою західняків, що радянська армія була окупантом і ні за що знищила тьму-тьмущу людей. Комуністи своєї провини ніколи не визнають.

– Та їх же мало залишилося, то хіба варто зважати на думку тієї малочисельної партії? – не вгавав Арсен.

– Серед людей мого покоління чи не в кожному сидить комуніст, навіть якщо він не був членом партії, – настільки активно велася пропаганда за колишньої влади. І поки ще живе хоч один комуніст, добровільно ніхто своєї поразки не визнає. Одна надія на вас, молодих, в яких нема цього плеканого роками фанатизму. Найкраще цю проблему міг би розв'язати президент, але для цього потрібна політична воля, щоб одним указом поставити врешті крапку в обговоренні теми «Україна в Другій світовій війні». Полякам пробачили, власівцям також, а от своїм, українцям – не можемо.

– Дед, поки мое покоління доросте до такої свідомості, щоб визнати воїнів УПА такими, якими вони себе вважають, то з них не залишиться жодного живого, – спробував пожартувати Арсен.

– Вони не доживуть, але залишаться їхні нащадки, які оцінять вашу мудрість. Тоді й з коханою дівчиною у тебе не буде проблем, – посміхнувся дід. – Добре запала дівчина в душу, одружуватися не збираєшся?

– Поки що ні, але дівчина й справді нічогенька, і не така, як усі, – признався Арсен. – Кажу ж, недавно посварились, я їй нагрубів і тепер переживаю, бо мені дуже не вистачає її. Не знаю, чи це і є кохання, але ще ні з однією дівчиною мені не було так спокійно і легко.

– Ти переймаєшся політикою? – здивувався дід.

– Сам не цікавлюсь, але політикою заробляю гроші на життя, і це моїй дівчині не подобається.

– Не знав, що ще й так можна гроші заробляти. Може, варто прислухатися до порад подруги? Мудрі люди нечасто трапляються, тож не прогав своєї долі. Вона вертка, як синиця в руках: випустиш і не спіймаєш.

Довго ще дід з онуком обговорювали різні питання і знаходили порозуміння...

Арсенів батько покинув їх, коли хлопцеві не минуло ще й семи років. Дід проводжав його до школи і майстрував йому іграшки. Часто замінював хлопчику не тільки батька, а й неньку. Молода розлучена жінка ще кілька разів намагалася звити нове гніздо, але не щастило. Поки вона шукала свою долю, сином опікувалися дідусь із бабусею. А коли бабуся від серцевого нападу померла, онук залишився з дідусем. Дочка вже мала іншу родину і до них заходила лише іноді – допомогти по господарству.

– То коли ти познайомиш мене зі своєю дівчиною? – наполягав старий.

– Кажу ж тобі, що дуже посварилися з нею. Може, вона вже й не думає про мене...

– Дівчата – створіння ніжніші, ніж ми, тому з ними треба делікатніше поводитися, – порадив дід.

– Дед, ти не знаєш нинішніх дівчат. Вони тепер такі практичні, що більшість цікавиться тільки твоїми прибутками, скромності в них кіт наплакав, а про цнотливість навіть говорити не хочу.

– За що ж ти її кохаєш, якщо в неї суцільний негатив? – посміхнувся дід.

– У тім то й річ, що галичанка ця – не така, як інші, тільки трохи кусюча якась. Не терпить брехні, а під її поглядом я стою, мов вівця перед вовком, – признався онук.

– Відчуваю, що тобі трапилася гарна дівчина. Давно б так, – засміявся дід. – Будь чоловіком, попроси вибачення і веди під вінець, поки хтось інший не перехопив.

Через кілька днів, владнавши справу з проходженням практики, Арсен купив новий мобільник – замість втраченого в бійці з демонстрантами – і відбув до

столиці.

У гуртожитку найнявся на роботу – фарбувати вікна і двері, й цим забезпечив собі місце для проживання в літній період. Роботу виконував у вихідні та післяобідні години, а вдень вештався по майдану Незалежності та прислухався до розмов, які точилися в кожній «тусовці». Партійний бомонд улітку відпочивав, але політичне життя в країні не припинялося. Готувалися до осінніх виборів Президента, і Київ так уже заклеїли рекламою, що здавалося, ніколи її не знімуть. Організатори мітингів мали Арсенів новий номер телефону і дуже часто запрошували взяти участь у тих чи інших заходах. Він залучив до своєї справи ще кількох хлопців, і в них тепер відбувалося все «з підстраховкою». Одні пильнували, щоб зубів не повибивали в сутичках, інші стояли на варті, щоб устигнути втекти і не потрапити до міліції, бо зайвий клопіт нікому був не потрібний. Але найголовніше – вчасно отримати обіцяні гроші. Зароблене намагався не тринькати, бо мав надію помиритися зі Славою й одружитися з нею. Боявся, що закінчить наступного року виш – і шукай її тоді в Галичині...

Країна готувалася до виборів, і тепер кожен замислювався над її майбутнім. Синьо-голубі обіцяли рай у союзі з Росією і Білорусією, помаранчеві сахалися від такого союзу. Арсен стільки вже наслухався різних промов, що сам уже міг би вільно їх виголошувати, тільки б скерували спочатку, за яку партію. Здогадувався, які кошти на агітацію викидали політики і ті, хто за ними стояв. Якщо ці агітатори, що зараз ледь не щодня залучають його штовхатися на Майдані, прийдуть до влади, то потім захочуть знищити його як свідка своїх брудних справ. Від цих думок піт на чолі виступав. Недарма Слава питала про його переконання... Тож чи вони в нього є? Заробив трохи грошей, і треба, напевно, зупинитися, аби потім не червоніти за свою політичну нерозбірливість. Бабки на Майдані також заробляють гроші, але вони стоять за якусь одну партію і, на відміну від нього, знають, кого підтримують.

Арсен не зогледівся, як промайнули чотири роки у виші. Для когось вони були безтурботні, а для нього стали великою школою життя. За цей час він подорослішав на всі десять років і багато дечого зрозумів. Так йому здавалося...

Довгі коридори гуртожитку на короткий час спорожніли. Поки молодь забавлялася на інститутській вечірці, чергова перевела подих і взялася дов'язувати шпицями шкарпетку онукові. Вже стільки літ баба Валя віддала роботі у цьому гуртожитку, що вважала його другою домівкою. Всіх, хто тут мешкав, вона пам'ятала поіменно. Знала згубні чи добрі звички ледь не кожного. На кого можна понадіятися, а кого треба присоромити. Знала, якому кавалерові що відповідати, коли дівчина не хотіла з ним зустрічатися чи навпаки. До кімнат хлопців пускала дуже рідко і лише, мабуть, тих, що або вміли вмовити, або могли добре заплатити. Не встигла ще закріпити шпиці, щоб заокруглити п'ятку, як перед столом постав Арсен.

- Твоя, здається, на танцюльках, - невпевнено сказала баба Валя, не чекаючи запитання.

- Та нема її там, - роздратовано мовив хлопець.

- Тоді з іншим гуляє... - подивилася прискіпливо на ревнивого хлопця і стримала язика. Якщо кавалер запальний, то й нагруб'янити може.

- Не вірю, що таке може бути зі Славою, - не дуже переконливо заперечив Арсен і подумав, що це йому стало б доброю наукою на майбутнє, - за те, що зволікав. Інші дівчата за ним бігають, а ця хоч би перший крок до примирення зробила. Тішив своє самолюбство й чекав: а раптом сама зголоситься, тоді виправдовуватись не доведеться...

- Не будь таким упевненим, бо студентські літа минають швидко, і дівчина не стане чекати примарного щастя. Йди, вона цього року мешкає на третьому поверсі. Тільки дивись мені, довго не барися! - помахала чергова пальцем і щиро посміхнулася, випромінюючи доброту і спокій. - Ох уже ці молоді!

Від спогадів Славу відволік стукіт у двері. «Кому ще чого бракує?» - подумала і невдоволено пішла до дверей. В коридорі стояв усміхнений Арсен.

- Привіт! Я такий радий, що ти виявилася вдома, - не приховував своїх почуттів хлопець, геть забувши, що вони у сварці й розмову треба було б почати з вибачення.

– Яким вітром тебе занесло у наші краї? – вдавано байдуже запитала Слава, впускаючи його до кімнати.

Обвела поглядом кімнату: чи не залишили подруги якої білизни на бильцях ліжка. Глянула на підлогу, яку недавно помила (вона ще навіть добре не висохла). Вдоволено посміхнулася, бо ніби навмисне прибралася до його приходу.

– Привіт! Я прийшов вибачитися перед тобою... – мнучись біля дверей, почав Арсен.

– За що? Ти мене не образив, то нема потреби вибачитися. Просто ми різні люди і не підходимо одне одному для подальшої дружби, – тихо сказала Слава і готова була язика собі відкусити за ці слова.

А що як він зараз знову зірветься і піде від неї назавжди? Того вона не витримає. І, щоб зняти напруження, призналася:

– Я телефонувала тобі, але абонент постійно недоступний...

– Ти й справді телефонувала? Я тобі тоді не встиг сказати, що загубив мобільник у тій сутичці, а інший придбав лише недавно. Серденько, я тебе кохаю і дуже шкодую, що ти погано про мене подумала. Я зухвалий, впертий і самовпевнений, а іноді буваю зовсім дурним, коли не думаю, що говорю, – він міцно пригорнув дівчину і поцілував. – За це літо я трохи подорослішав і вже навіть дещо дізнався про ваших вояків ОУН і УПА. З твоєю допомогою я буду знати ще більше, і дихатимемо в унісон, тільки прости мені.

Слава аж ніяк не чекала сьогодні зустрічі зі своїм Арсенком, а тим більше палкого зізнання в коханні. Після довгих поцілунків дівчина запропонувала хлопцеві кави.

– Хто ж це допоміг тобі так швидко змінити думку? Гірше, коли ти станеш приховувати від мене справжні переконання, бо колись це все одно вилізе і нічого доброго у наше життя не принесе, – допитувалася дівчина, бо не вірила, що людину легко змінити.

– Дідуньо в мене мудрий чоловічок, от він мені й відкрив трохи очі на події тих років. Я ніколи в політику не заглиблювався, вважав, що це справа дорослих дядів, але останні події змушують змінити думку. Як мій дід каже: «У кожному старому чоловікові Східної України сидить комуніст». От він усім решті людей нав'язує свою думку, але ж не можна жити і весь час повертатися в минуле. У них тоді таке було життя, а в нас інше, – виголошував Арсен ніби промову.

Участь у численних мітингах даремно не минула. Він набрався слів від усіх потроху, і тепер легко зорієнтувався, що від нього хочуть почути.

– Ти говориш, ніби справжній політик, – засміялася дівчина. – Може, скажеш, за кого віддаси свій дорогоцінний голос?

– За наших, за кого ж іще, – твердо, без найменшого сумніву відповів Арсен.

Посмішка на обличчі дівчини згасла, і ті дві ямочки на щоках, які так любив Арсен, розгладилися. Понуривши голову, вона відійшла до вікна і довго мовчала. Виникла попервах думка, що коханий і справді щось зрозумів, але передчасно тішилася...

– Чим ти знову незадоволена?! – викрикнув хлопець, бо ніяк не міг зрозуміти, що поганого у його відповіді.

– Спочатку ти виголосив гарну промову щодо молоді, яка має прожити своє життя, але ж ті «ваші» тягнуть нас у минуле. Невже ти того не розумієш? Ваші поділили Україну на три сорти, як буряк чи капусту. Ти належиш до першого, а мені дістався третій. То що між нами може бути спільного? Ти собі шукай першосортну подругу, сильну, щоб від курячого яйця не падала, як ваші поводитирі, а я шукатиму чоловіка нижчого гатунку...

– Ти неможлива! І як я збираюся з тобою вік прожити? – кисло посміхнувся Арсен і також підійшов до вікна. – Вже б швидше ті вибори відбулися, бо пересваримося назавжди, а мені цього аж ніяк не хочеться. Давай домовимося, що я політично неграмотний, але в мене ще все попереду. Не гнівайся, серденько. Зміни гнів на милість, – просився хлопець так лагідно, що дівчина не витримала і посміхнулася.

Арсен обцілував милі йому ямочки і закрив поцілунком очі, аби вона не попелила його своїм поглядом.

У коридорі почувся гамір – це дівчата поверталися з вечірки. Арсен поспіхом став прощатися.

– Завтра о сьомій чекатиму тебе біля гуртожитку, – сказав він їй, поцілувавши дівчину на прощання, вийшов за двері.

Слава з піднесеним настроєм пурхала по кімнаті. Помила чашки від кави і вмостила під ковдру, вдаючи сплячу. Не хотіла зараз нікому нічого розповідати. Мовчки насолоджувалася щастям, яке так несподівано повернулося до неї.

4

У суботу перед виборами в гуртожитку було дуже гамірно. Нікого не відпустили додому, аби всі таки конче віддали свої голоси за котрогось із претендентів на найвищу посаду в країні. Агітаторів не бракувало, хоч в останній день агітація заборонена законом.

У Славиній кімнаті дівчата у виборі політичної сили були одностайні, тому кожна займалася своєю справою і про політику не говорили. Аж тут вбігає Надя Панчук і, затинаючись від щастя, яке їй «привалило», ділиться з іншими:

– Дівоньки! Є нагода заробити гроші, і то чималі! Можуть цією нагодою скористатися всі охочі. Я людина не егоїстична, тому пропоную і вам долучитися до цієї справи.

– Цілу тираду виголосила. Кажі конкретніше, де задарма гроші роздають! – поцікавилася Галя, і всі нашорошили вуха.

– На виборчій дільниці якусь карусель створюють. Тобі дають готовий, із позначкою, бюлетень, ти його вкидаєш до скриньки, а свій чистий повертаєш і отримуєш за це гроші. Легко, просто і півстипендії в кишені, – скоромовкою

виголосила Надя і хвацько крутнулася на каблуку.

– А за кого ж там відмітка буде в бюлетені? – скипіла Слава.

– А тобі не все одно? Наше там і так не мелеться... – огризнулася Надя.

– Закінчуеш ти, Надько, виш, а не порозумнішала ні на макове зерня. Ніби всім однаково лекції читають викладачі, але одні їх чують, а інші – ні.

– Дівчата, чому ви так серйозно до цього ставитеся? У мене нема грошей, і я кожна нагоду заробити копійку використовую. Що ж тут такого крамольного?

– Заробляй, ніхто тобі не боронить, але не торгуй власною совістю, інтересами держави, своїм правом вибирати, – додала й Оксана, яка рідко брала участь у таких дискусіях.

– Вічно ви зі своїми високими ідеями носитеся! Я жінка приземлена, і мене більше цікавить матеріальне, – виправдовувалася Надя.

– Що ви її виховуєте! Вона за сто гривень батька з матір'ю продасть, – різко мовила Слава.

– Ну, знаєте! Я вам добру справу пропоную, а ви за це мене ще й ображаєте.

Невдоволена Надя вийшла з кімнати. Дівчата ще довго обговорювали її пропозицію і дивувалися, що політики не гребують нічим, аби й надалі залишатися при владі. А народ так хоче змінити їх на кращих, які б дали надію, що колись ми також зможемо жити по-людськи...

Після випадку з Надею на думку відразу спадав Арсен. Де він зараз? Слава зустрічалася з ним ще у понеділок, і протягом тижня він лише кілька разів телефонував. Про політику з ним більше не говорили, хоч вона зараз у всіх була на язиці. Хіба лінивий і зовсім байдужий не висловлював своєї думки. Бабуня з Тернополя вже кілька разів нагадувала онуці, щоб та зробила правильний вибір, а який – у їхній родині навіть не обговорювали, бо він висвічувався в очах оранжевими кольорами. Бабуся так захоплено розповідала про своє місто, яке було одностаїне у переконаннях, і мріяла, щоб уся Україна була така ж свідомо.

Субота. Все завмерло, ніби перед бурею. Не дочекавшись Арсенового дзвінка, Слава не витримала і набрала його номер сама.

- Привіт, Арсенку! Може, погуляємо трохи? Ти чим зайнятий?

- Не можу, серденько. Я в Краматорську. Дідуньо прихворів, і я мусив виїхати до нього, - злукавив хлопець.

Насправді ж дід був дуже здивований, що у такий відповідальний для країни час онук з'явився вдома.

- А чому ж ти мені не зателефонував? - стривожилася Слава, не бажаючи вловити фальшивих ноток у голосі близької людини. - А як же вибори?

- Я взяв відкріпний талон...

- Коли ж ти встиг? У мене виникає підозра, що ти... - мобільник чомусь відключився, і скільки дівчина не набирала номер, поговорити того дня так і не змогла.

Арсен пояснив уже після виборів, що на рахунку закінчилися гроші. Не признався, що в неділю зранку він із багатьма іншими молодиками заробляв гроші, мандруючи Донецьким регіоном зі своїм відкріпним талоном від однієї виборчої дільниці до іншої. Спостерігаючи за тим, що відбувалося на дільницях, хлопець запрягнувся, що в такі ігрища він грає востаннє. Допитливий погляд діда він витримає і легко відкрутиться, а от як не проговоритися перед Славою, яка стане відверто його зневажати? Зароблена кругленька сума не гріла душу, а тільки роздирала сумління. Спочатку втішав себе, що чинить так заради процвітання свого регіону, а підбадьорені горілкою хлопці не приховували радості, що нарешті вони покажуть «бендерам», де раки зимують. Керівники заводів платили гроші й готували - в разі потреби - похід на Київ. Арсен повернувся до столиці безкоштовно одним із перших поїздів, набитих робітниками, що прагнули не так мітингувати, як задурно подивитися на столицю.

Арсен зателефонував Славі через два дні, коли вся країна завмерла в очікуванні результату підрахунку голосів Центральною виборчою комісією.

– Куди ти подівся? Ми вже сьогодні були на Майдані й вимагали правильного підрахунку голосів. Ти спостерігаєш за тим, що відбувається в країні?

– Не дуже... В мене креслень багато, тож мушу приділити їм увагу, – знову збрехав хлопець, бо знав, що не витримає її погляду і зізнається, а це буде кінець для їхніх стосунків.

«Колись звикнешся з тим, що я чинив, і якщо виграють наші, то переможців не судять», – переконував себе хлопець.

На Майдан щодня прибували люди з різних областей країни, і в місті все завмерло в очікуванні. Жили всі однією проблемою, і заховатися від неї не було де. Арсена все більше мучила совість за свій вчинок, а зароблені гроші не принесли задоволення. У виші не проводилися заняття, бо студенти всі пішли на Майдан. Хто у яких колонах мітингував, хлопця не надто цікавило, найбільше його турбувало, що він не разом з коханою дівчиною.

Слава з дівчатами щодня бувала на Майдані, розносила каву і пиріжки, роздавала газети.

Арсен відчув себе зайвим у цьому дійстві. Він почувався злочинцем, через якого порушився баланс у житті країни. Суспільство мудріше від таких, як він, і відразу зрозуміло, що тут задіяні інші сили, далекі від суспільної думки.

Український народ відмовився проковтнути чергову гірку пігулку і виступив на захист свого голосу, який уперто ігнорували у ЦВК. У гуртожитку студенти поділилися на групи, і більшість виявилася в помаранчевому таборі. Таких політичних баталій у стінах вишів ще не було. Викладачі читали лекції в майже порожніх аудиторіях, і ніхто нікому не жалівся. Навчальний процес призупинився. Все студентство чергувало на Майдані. Дух свободи витав над усім українським народом, хоч у різних областях вірили у різних «гетьманів». Прикрим у цій боротьбі було те, що політики нацьковували народ Східної України на таких самих землеробів Західної, аж поки не винесе «гетьмана» на п'єдестал і не вручить «булави». А як же потім людям миритися між собою, коли об них витерли ноги і забули?

Арсен перестав себе картати й попросив Славу зустрітися.

– Приходь на Майдан, там знайдеш нас, біля третього намету. Вибач, я зараз зайнята. Приходь, тут робота і для тебе знайдеться, – швидко проговорила дівчина, і мобілка замовкла.

Арсен вифрантився і подався до центру міста. Вулиця перекрита, всюди людно і гамірно. Тут були літні й молоді, чоловіки й жінки, школярі та батьки з малими дітьми. Всі вони мали різних кольорів стрічки чи пов'язки, мирно розмовляли між собою, іноді сперечалися. Хлопець довго ходив містом, поки нарешті знайшов третій намет. Ноги в літніх черевиках скувало холодом, ніс посинів, і хотілося повернутися до теплого приміщення.

Дівчата підкладали до вогню дрова і весело розмовляли. Арсен спочатку не впізнав своєї тоненької, мов берізка, Славці. В якомусь дивному кожушку, на ногах теплі чобітки, а з-під волохатої шапки виднівся тільки прямий червоний ніс. Очі сяяли від того, що вона бере участь у великій справі. Давно хлопець не бачив такого живого блиску в її очах. Він охопив те опудало руками і поцілував у ніс.

– Де ти такого одягу набрала? – здивувався Арсен.

– Бабуня мені з дому передала автобусом. Вони тепер щодня приїзять з Тернополя і привозять нових людей на Майдан, а тих, що стомилися, забирають додому, – пояснила Слава.

– Ти цілу добу отут стоїш? – поцікавився хлопець, бо вже добряче змерз і не уявляв, скільки на такому холоді можна витримати.

– Ні, скоро прийде зміна. Потерпи ще трохи, і разом повернемося додому. Я тобі зараз гарячої кави зроблю або «Мівіни» заллю кип'ятком. Хочеш? Нам тут бізнесмени всього принесли, а місцеві бабульки пиріжки розносять.

Арсенові слина клубком у горлі стала. Старенькі люди виявилися мудрішими за нього, бовдура, не пожаліли своєї мізерної пенсії для загальної справи, а він...

– Не турбуйся, я не голодний... Мені треба з тобою поговорити. Коли звільнишся, тоді заїдемо до якогось бару на каву. Погуляю трохи серед людей, а то сидів у гуртожитку і не знав, що тут діється, – вдавав здивованого парубок.

Арсен став ближче до вогню й по черзі наставляв до полум'я ноги в модних туфлях, щоб хоч трохи зігрітися. Побачив, що всі взуті по-зимовому, лише він виділявся серед учасників безстрокового мітингу своїм легким взуттям і одягом.

Коли Слава звільнилася від тих обов'язків, які виконувала, вони удвох ходили поміж людьми і переймалися піднесеним настроєм старих, молодих і навіть школярів, які з різнокольоровими стрічками на головах бігали від одного гурту до іншого. Серця наповнювалися гордістю за себе і за весь український народ, що готовий стояти до перемоги, незважаючи на холод. Тепло людських сердець створювало над Майданом непробивну ауру, яку не міг здолати ні вітер, ні сніг, ні мороз. Здавалося, сам Андрій Первозваний, засновник цього величного міста, опікувався багатотисячним зібранням людей, які хотіли відстояти свій голос і вимагали від влади зважати на їхній вибір. Найбільше вражала культура поведінки мітингувальників. Ніхто не вживав спиртного, без якого ніби не може бути веселощів. Люди жертвували своїм, аби підтримати тих, котрі прибували до столиці здалеку. От якби знайшовся український Вашингтон і використав цю величезну енергію Майдану на благо великої країни, поки що такої слабкої й незахищеної!

Вранці, щоб знову не загубитись у натовпі, Арсен зайшов до гуртожитку, і вони зі Славою пішли на Хрещатик разом. Зайшли у сквер, що вів до пам'ятника комуністичному вождю, і Арсен зупинив її. Сьогодні він одягнувся в теплі черевики і зимову куртку, в якій не страшні навіть люті морози. З усього видно, що приготувався бути на Майдані весь день.

- Славочко, порадь, що мені робити. Маю ену суму грошей, зароблену неправедним шляхом, і вона мене пече в кишені...

- Ти їх вкрав?! - жахнулася дівчина.

- Неправедні - це хіба тільки ті, що вкрадені?

- Признавайся, поки не пізно, де ти їх узяв! - наказала Слава і вже подумала Бог знає що.

- Я не наважуюся тобі признатись, але повір, що нікого не вбив і не пограбував. Заробив своєю працею, але виявилось, що через дурну голову. Повір востаннє, бо я вже справді зав'язав з попередніми заробітками. Обіцяю надалі бути

поміркованішим, – Арсен став у сніг на коліна і цілував Славці руки.

– Якщо ті гроші зароблені нечесно, то віддай їх на загальну справу. Зараз саме той час, коли можна змити гріхи і спокутувати провину, – порадила дівчина, хитро посміхаючись. – Чи справді вони тобі муляють, чи тільки переді мною хочеш показати щире каяття?

Арсен розстебнув куртку і з внутрішньої кишені піджака вийняв пачку скріплених гумкою п'ятдесятигривневих купюр. Постукав ними по долоні, ніби вагаючись, і простягнув дівчині.

– Візьми, використай на що хочеш.

– О! Що ж це за така несправедна робота, що за неї стільки грошей платять? Невже наркотики? – злякалася Слава.

– Не вгадала. Політика, чорти б її забрали. Як на мою думку, то бруднішої роботи нема, бо тут продаєш душу, – сказав хлопець і сплюнув у чистий сніг, що цієї ночі припорошив пожовклу траву.

Арсен і Слава зайшли до крамниці, накупили солодощів і пригощали людей на Майдані. Дівчина спостерігала, з яким задоволенням Арсен роздавав пакунки, і думала: чи могла б вона так вчинити зі своїми грішми? Повірила хлопцеві, бо не помиляється тільки Бог.

Під час Майдану молоді зблизилися ще більше й загадали: якщо призначать другий тур виборів, то вони одружаться, якщо ж ні – чекатимуть до літа. Слава відтягувала заміжжя до закінчення вишу, а хлопцеві вже не терпілося.

Помаранчеві політики прийшли до влади, і почалася епопея створення коаліції, але це молодих уже цікавило менше. Переможця було внесено на руках до розкішного і гарного кабінету, наділено довірою народу, і всі стали чекати, коли ж розпочнеться виконання передвиборних обіцянок...

«Послухаємо, що вирішить тато, а вчинимо так, як скаже мама», – народна мудрість живе і перемагає в усі віки. Як не наполягав Арсен, щоб Слава дала згоду на одруження згідно з домовленістю, але вона ніби не чула його слів. Знаходила безліч причин, щоб не навалювати на себе обов'язки, які не могла за цих умов виконувати. Основною причиною стала відсутність помешкання. А проживання в гуртожитку ні до чого не зобов'язувало. Слава хотіла перед одруженням порадитися з рідними. Мама вдома не було, а по телефону всього не розкажеш. Єдиною порадицею була бабуся, та з нею зустрітись випадє тільки під час зимових канікул.

Арсен уже встиг похвалитися дідові, що помирився з дівчиною, і навіть натякнув, що отримав її згоду на одруження.

– Я переживав, що не доживу до цього дня, – мовив старий, і чути було в слухавку, як він хвилювався.

– Дед, ти ще правнуків дочекаєшся, – запевнив онук, бо вірив, що єдиною людиною, яка тішилася його щастям, був дідусь.

– Привези її на канікули додому. Потіш мене, старого, – слізно просив дід, і Арсенові стало шкода його.

Цією розмовою поділився зі Славою – вони тепер часто обговорювали спільні й особисті проблеми. Дівчина була задоволена, що переконала хлопця почекати з одруженням, і легко погодилася на поїздку, але лише на кілька днів.

Вже позаду зимова сесія, і поїзд мчить молоду пару до Краматорська. «Не така вже й близька дорога», – думала Слава, розглядаючи у вікно поля і вкриті снігом терикони. А як додати ще півтисячі кілометрів до Тернополя, то ніби всю земну кулю треба перетнути. Дівчина так далеко ще ніколи не їздила. Обіцяла мама забрати її після закінчення вишу до Італії, але це вже, мабуть, залишиться тільки у мріях. Вона їй ще не сказала, що збирається заміж, бо мама відразу приїхала б до Києва. Дівчина вважала себе достатньо самостійною, щоб приймати такі рішення, але ж матеріально ще залежала від мами. Найбільше Славу цікавила думка бабуні, коли вона довідається, що її улюблена онука збирається заміж за «москаля». Боялася осуду з її боку, але надіялася, що бабуня мудра жінка і знає, що серцю не накажеш. Воно саме обирає, кого любити, а кого ненавидіти. Слава поважала Арсена за те, що він також любить свого діда і хоче йому догодити.

Тому без найменших вагань погодилася на цю поїздку.

– Чому ти не з матір'ю живеш, а з дідом? – поцікавилася Слава.

– У неї своя сім'я, і місця в ній для мене нема. Діда самого залишити також не можу, – признався Арсен. – Ось закінчимо виш, і постане питання, куди податися. Наше місто не назвеш привабливим для життя, але щастя мусимо шукати там, де буде робота. Мене Київ вабить, у ньому реалізувати свої здібності легше, але помешкання свого ніколи не будеш мати. Я вже цікавився цінами на житло, і вони для нас непідйомні.

– Мое місто гарне, зелене, в центрі велике озеро. Ти закохаєшся в нього, як і я, але зарплатня в ньому найнижча в Україні. Промисловість у занедбаному стані, а інженерів і педагогів штампують на місці. До села також не хочеться йти на роботу, – розмірковувала Слава.

– Про яке ти село говориш? – аж скипів Арсен, бо він виріс у місті й вважав, що у селах мешкають лише простаки.

– Тоді який вихід? Може, нам не варто одружуватися? – посміхнулася дівчина.

– Мусимо знайти своє місце під сонцем, у крайньому випадку залишимося в мене. Тут і помешкання є, і діда не треба за собою тягти, – хлопець боявся навіть думати, що одруження може не відбутися.

Арсен у думках будував плани на майбутнє, але тільки у парі зі Славою. Без неї ніщо не мало сенсу. А надто зараз, коли вона, така рідна, іде до його дому і вже ніяк не відкрутиться й стане його дружиною, думати про далеке не було потреби.

Довго їхати поїздом обтяжливо. На великій станції в купе змінилися пасажери й відразу вклялися відпочивати. Арсенові зі Славою нічого не залишалося, як зайняти свої верхні полиці. Розмовляти стало незручно, а читати – не видно, бо у вікна заглядала ніч, а світло у вагоні було тьмяне. Книжки набридли під час сесії, тож силувати себе не стали. Скоро стукіт коліс і похитування вагону заколисали їх. Далися ознаки напружені дні й постійне недосипання.

Краматорськ зустрів Славу похмурим ранком. У повітрі відчувався незвичний сірководневий запах. У роті відразу скупчилася гірка слина, аж захотілося сплюнути, але вона того не зробила, а мовчки проковтнула її. Арсен знав про це неприємне відчуття, з яким стикається кожен новоприбулий, бо постійні мешканці вже звикли і не звертають на такі дрібниці уваги. Він дивився на кохану й хотів вловити в її очах перше враження від повітря. Спочатку й він його відчуває, але швидко організм перебудовується – і людина звикає. Останнім часом кілька нерентабельних шахт закрили, і повітря стало набагато чистішим, а випари соляних шахт люди вважають цілющими.

Таксі підкотило під п'ятиповерховий будинок, точно такий, в якому мешкала і родина Слави. Подвір'я брудніше, захаращене різним непотребом, ніби тут ніколи не порядкувала мітла двірника. На прохідній частині дороги снігу вже не було, а на узбіччі він нагадував торішній, ніби на нього всі господині будинку витріпали свої хідники. У під'їзді до стін приклали руку, мабуть, усі мешканці. На третьому поверсі великими буквами було написано: «Арсен – бик».

– Тут, напевно, ваше помешкання, – засміялася Слава.

– Ти вгадала, це про мене, – знітився хлопець.

– Тобі ніколи не спадало на думку напис чимось замалювати?

– А навіщо? Це пам'ять про дитинство.

– Якщо нема чого приємнішого згадати...

Аби не застати діда зненацька, хлопець кілька разів натиснув кнопку дзвінка. За дверима почулося шаркання старечих ніг. Через оббиті дермантином двері почулось клацання замка, потім – невеличка пауза: мабуть, старий згадав, що спочатку треба подивитися у вічко. Через хвильку двері відчинилися, і назустріч із розпростертими руками вийшов дідусь. Не звертаючи уваги на онука, старий обняв тоненьку постать дівчини, майбутньої невістки, з якою йому, може, доведеться доживати свій вік.

– Я дуже рад, що ви нарешті погодилися відвідати старого в його самотньому курені, – проспівав старий суржилом, бо хоч і не чув давно в Краматорську української, але пам'ять збергла те, що було закладене в дитинстві.

Слава зауважила, що її Арсен дуже схожий на свого дідуся, тільки брови в старого трохи здибилися догори, як перестиглі, вимочені дощами колоски пшениці. Права брова посередині обрубана, ніби ножом хто навмисне відрізав половину. Старий помітив допитливий погляд майбутньої невістки і винувато провів рукою по брові.

– Це мені в дитинстві «добрі люди» батогом відтяли, – ніби виправдовувався він. – Мене звать Василем Федотовичем, а вас я вже знаю з розповідей онука. Проходьте до нашої квартири і не дивуйтеся. Ми живемо скромно, як і більшість нинішніх пенсіонерів.

Арсен допоміг дівчині роздягнутися і поставив перед нею старі розтоптані капці.

– Не треба. Я все прихопила з собою, мені б тільки сумку розпакувати. Занеси її до кімнати, щоб нікому не заважала, – попросила вона.

Поки хлопець шукав вільне місце для сумки, Слава обвела поглядом усе: і стіни, і підлогу, й вікна. Її вразила убогість помешкання, якого давно не торкалася жіноча рука. Арсен глянув на кислу міну подруги і вгадав, про що вона думає.

– Дед німецький, а мати часом не встигає навідатися до нього, тому не дивуйся, – став виправдовуватись він.

Слава промовчала. Зі своїм помешканням у Тернополі навіть не хотіла порівнювати, бо в ньому жили жінки, і в цьому була основна відмінність. Молоді з дороги приводили себе до ладу, а дід метушився на кухні.

– Я приготував для вас нехитрий сніданок, тож прошу до столу, – посміхнувся Василь Федотович, розставляючи тарілки.

На столі парувала свіжозварена картопля, полита розігрітим м'ясом з банки. Окремо на тарілці була покраяна ковбаска і маленькі, як цвяшки, консервовані огірки. З усього видно, що дідуньо старався догодити молодим.

Після сніданку Слава заходилася прибирати зі столу і мити посуд. Все їй було знайоме на кухні, бо всі «хрущовки» подібні, мов близнюки. Колись за типовими проектами по всьому Радянському Союзу набудували житла і дали багатьом

сім'ям притулок. Тепер таке житло вже не відповідало вимогам часу і викликало гірку посмішку. На теренах західних областей, де майже в кожній родині є один або й двоє заробітчани за кордоном, житловий фонд поступово відновлюється, бо люди не шкодують коштів на те, щоб їхні діти мали пристойні побутові умови. Навіть їхня тернопільська оселя вже давно набула європейського вигляду – завдяки маминим турботам. Вона перші ж зароблені гроші вклала в ремонт квартири, щоб її рідні не почувалися обділеними.

Василь Федотович спостерігав за вправними рухами дівчини і ловив себе на думці, що вона йому дуже когось нагадує. І ці ямочки на щоках, і розумний пронизливий погляд – все це він уже колись бачив, але де саме – сьогодні пригадати не міг. За довгий вік багато людей пройшло через його життя, то всіх хіба запам'ятаєш...

Помивши посуд, дівчина запропонувала прибрати хоч у тій кімнаті, де вони з Арсеном мали спільне ліжко. Пручатися вже не мала наміру, бо коханий давно наполягав, аби вона довела свою любов не тільки словами, але в гуртожитку завжди виникали якісь перешкоди. Першу ніч із коханим Слава уявляла як свято, яке мало залишитися в пам'яті світлою сторінкою на все життя. Віддатися будь-де, як це траплялося з її подругами, не хотіла в принципі. Боялася відчутти відразу як до коханого за настирливість, так і до інтиму взагалі. Вона вважала, що віддаватися любощам можна лише тоді, коли стосунки міцні й бажання взаємне, а не заради задоволення лише однієї особи – нахабнішої.

Щоб навести лад, слід було б почати з миття вікон, прання фіранок і ще багато з чого. Взимку, та ще й у похмурий день, розпочинати таку роботу не було сенсу, тому задовольнилися звичайним вологим прибиранням. Арсен ходив біля дівчини сумирний та лагідний. Усіляко допомагав у роботі, аби кохана до вечора не дуже змучилася і не відіслала його спати до дідової кімнати.

Вечерю молоді готували разом, а після трапези Василь Федотович, пославшись на втому, зачинився у своїй кімнаті. Вдячний онук подумки подякував дідусеві за здогадливість.

Щасливі молодята залишилися наодинці й, швиденько прибравши зі столу, зачинилися у своїй кімнаті... Це була щаслива ніч кохання, яка поставила крапку в непорозуміннях, що часто виникали саме з цієї причини. Вони переконалися, що підходять одне одному в усьому і тепер їх не роз'єднає ніяка сила.

– Я дуже щасливий, що зустрів тебе, мою зятяту галичаночку. Тепер ти вже навіки моя, і я тебе нікому не віддам, – голубив Арсен своє тоненьке диво.

Хлопець виріс без батька, який залишив їх іще тоді, як він був малим. Не з чужих розмов знав про сирітське життя при живих батьках. Дідусь не міг йому дати того тепла, яке дитина отримує від батьків. Завжди, коли мріяв про одруження, присягався собі: ніколи не залишати своїх дітей, які б труднощі не довелося долати в житті.

6

Весна. Київські каштани вкрилися свічками і нагадували молоду, що приготувалася до шлюбу. Минулого року на них напала якась міль і нищила листя, яке в середині літа вже побуріло і стало осипатися. Учасникам політичних подій, що, набравши восени обертів, продовжували вирувати, до знаменитих дерев, які вже давно стали візитною карткою столиці, не було діла. А дерева, як і люди, хворіють і потребують допомоги. Ніби відчуваючи, що скоро можуть загинути, каштани цієї весни зацвіли дуже рясно й пишно.

Арсенів гаманець тепер поповнювався тільки за рахунок фізичної праці – розвантажування товарів на оптових ринках. Праця важка, та на мітинги за легшою гривнею не ходив принципово. Організатори надзвонювали вже не раз, але дане Славі слово порушувати не хотів. Раніше міг жити на широку ногу, а тепер мусив скоротити видатки на просиджування в барах, бо зароблені тяжкою працею гроші не випадало витратити так легко, як раніше. Шукав роботи гідної, за яку можна було б зачепитися в майбутньому. Ніби й багато вільних посад у Києві, але потрібна прописка. Боявся подрузі навіть говорити, що має намір залишитися тут нелегально після закінчення вишу. Вона ж радила після складання державних іспитів спробувати щастя у її рідному місті. Недавно його дід здивував, бо раптом виявив бажання відвідати місця колишніх бойових дій, у яких він брав участь. Виявляється, що той воював колись у Тернопільській області. Скільки років минуло, а він лише тепер згадав, що втратив там багатьох друзів, і от хоче відвідати їхні могили. Старе як мале – хочу і все. Де ті могили можна віднайти через стільки років? Арсен не став його відмовляти, бо переконувати старого важко було й раніше, а коли він уже щось вирішив, то й поготів. Узаконити подружні стосунки молоді спланували до випускного

вечора. Кошти можна зекономити, і головне – всі друзі будуть свідками їхнього шлюбу, бо як їх потім збереш, коли роз'їдуться по країні?

Слава вже кілька разів телефонувала матері й бабуні, розповідала, що має гарного хлопця і вони збираються одружитися. Мати зрозуміла, що її плани перетягнути доньку до Італії зриваються або відкладаються на невизначений термін, тому бажання вийти заміж ні схвалювала, ні заперечувала. Надіялася, що донька в неї мудра і знає, куди суне голову. Бабуня ж, за порадою доньки, хотіла побачити зятя до заміжжя онуки і просила привезти його до Тернополя. Слава почула від Арсена, що і Василь Федотович хоче побувати у місцях колишніх бойових дій, тож потішила бабуню згодою. Шила в мішку не втаїш, то навіщо приховувати те, що вже не приховується?

Травневих свят цього року випадало кілька днів, тож молоді запросили дідуся приїхати до Києва раніше, щоб усім разом завітати до Тернополя.

7

У тернопільському помешканні кипіла робота. Пахло свіжими пиріжками і печеною качкою. Холодильник був забитий різними салатами та іншими делікатесами. Це Наталка зателефонувала з Італії своїй подрузі й попросила, щоб та допомогла мамі приготуватися до приїзду гостей. Як би не складалася ситуація, а українці завжди прагнули показати свою гостинність. Часто самі недоїдали, але гостей приймали на тому рівні, на який лиш були спроможні.

Ксеня Степанівна була задоволена онукою, що та не знехтувала звичаями і погодилася привезти нареченого, аби й родина могла сказати про нього свою думку ще до одруження. Великого весілля не планували, бо мати в Італії, а бабуня сама не впорається з весільними клопотами. Наталка вирішила віддати кошти дітям – нехай вони витратять їх на свій розсуд: чи поїдуть у туристичну подорож, чи з київськими друзями відсвяткують. Зривається поїздка Славуні за кордон, але бабуня тільки рада тому, бо з ким вік доживатиме? Хоч і нездужає, але хотіла би ще правнуків дочекатися.

Ксеня вважала себе щасливою жінкою, бо діждала цих благословених днів, а скільки людей її покоління не встигли ні сім'ю створити, ні тим більше онуків

дочекатися... У пам'яті спливали спогади, і на очі набігали сльози. Жінка вийшла на балкон і стала вдивлятися в темряву. Після вечірнього мороку небо вже очистилося, прояснилося й посвітліло. Було нерано. Над містом тремтіли зорі, зривалися зі свого невидимого небесного віття й летіли, здавалося, в озеро, щоб там, на тиховодді, розквітнути лілеями – білими й жовтими. У повітрі потягнуло прохолодою, і жінка відчула, що трохи змерзла. Вже хотіла повернутися до хати, як небо вибухнуло салютом. Різнобарвні іскри розсипалися на всі боки й сповістили тернополян про народження нової сім'ї чи нащадка. Складалося враження, що свято у людей мало не щодня.

От і в неї настав щасливий день, але на таку дорогу забавку вона ніколи не витратила б грошей із пенсії. А хто може собі таке дозволити, нехай тішиться, бо радість і святковий настрій нечасто приходять до хати.

Старенька навела порядок, щоб уранці, коли поїзд примчить її гостей до Тернополя, трикімнатна квартира сяяла чистотою і огортала затишком. Лягла спати, але натруджені руки боліли і не давали забути у сні. Довго переверталася з боку на бік і намагалася уявити обранця онуки, та з тим і заснула. Ніби тільки притулила голову до подушки, а вже дзвінок у двері. Слава мала ключі, але хотіла дати бабуні час причепуритися з ночі, щоб та не ніяковіла перед новими родичами. Ксеня Степанівна швиденько вдягла приготовлену звечора сукню, збрала у вузол довге кольору ранішнього туману волосся і поспішила до дверей.

– Доброго ранку, бабуню! Вибачте, що не даємо спати, – онука обняла стареньку і поцілувала. – Знайомтеся. Це мій коханий Арсен, а це Василь Федотович, якого він вважає своїм батьком, наставником, дідом... і ким там іще? – подивилася вона на хлопця – чи всі звання перерахувала.

– Здрасьте! – відповіли чоловіки в один голос і по черзі поцілували старенькій руку.

– Доброго ранку! Проходьте до хати. Чим багаті, тим і раді. Ти тут господиня, ти й порядкуй, – сказала старенька онуці. – Мое місце на кухні, а ви вмийтеся – і будемо пити каву.

Слава метушилася по хаті, а гості не знали, куди стати. Кімната гарно умебльована, на підлозі килими, і куди не кинь оком – усюди видно дбайливу

руку господині. Дівчина віднесла сумку до своєї кімнати, а чоловікам подала чисті, мов сніг, рушники й спровадила до ванної.

Ксеня Степанівна нарізала на тарілку сир до кави й розмірковувала, чому це у зятя нема батька і як викликати гостей на відвертість, щоб отримати відповіді на всі запитання, які поставила перед нею донька, телефонуючи з Італії. Наталка могла б і сама приїхати заради такої okazji: одну ж доньку має, а не десять.

Біла скатерка, якою Слава застелила стіл, разила очі. Сонце весело зазірало у вікно, ніби хотіло допомогти створити святковий настрій. Молода господиня пурхала від кухні до кімнати і зносила наповнені тарілки. Кавування швидше нагадувало святковий обід, тільки без спиртного. І не тому, що його не було в хаті, а тому, що забули поставити. Жіноче товариство рідко вживало спиртного, чоловіки горілки купити не здогадалися, а нагадати посоромилися. Смачна їжа вразила гостей, бо в їхньому холостяцькому домі такого давно не було. Василь Федотович щиро радів, що онук потрапив у добрі руки й матиме сімейний затишок, якого не знав донині.

Заваривши каву, Ксеня Степанівна й собі сіла за стіл. Вона поглядала то на майбутнього зятя, то на його діда, і помітила велику схожість між ними. І раптом її увагу привернули кошлаті брови старого. Половинки правої брови не було. Жінка так прикипіла поглядом до старого зморщеного обличчя чоловіка, що тому стало незручно. Йому часто доводилося витримувати на собі допитливі погляди, особливо в часи, коли жінки приглядалися до його зовнішності. Тоді рука його мимоволі тягнулася до брови, і, не чекаючи запитання, чоловік пояснював:

- Це в дитинстві «добрі люди» брову відтяли батогом.

Цю ж фразу він повторив і сьогодні. Ксеню Степанівну ніби хто окропом обдав. Вона вже колись ці слова чула... Стареча пам'ять запрацювала так швидко, як тільки могла. Жінка вичавила з себе вимушену посмішку, але розглядати обличчя Василя Федотовича не перестала. Від її погляду він стрепенувся і обм'як: «Так, це вона!» Вони дивилися одне на одного, не відриваючи погляду. В очах чоловіка засвітилася радість, бо його надія справдилася, а жінку здогад радше засмутив.

Не допивши кави, бабуня підвелася, попросила вибачення і пішла до своєї кімнати. Молоді не помітили, як у старенької затрусилася від хвилювання руки

й на очі насунулася чорна хмара. Лише дід відчув зміну настрою жінки, з якою вона не змогла впоратися відразу. Потрібен був час, щоб зібратися з думками, які враз потоком ринули як на неї, так і на нього.

Василь Федотович подякував за сніданок і повідомив, що хоче пройтися містом і подивитися, як воно відбудувалося після війни. Молоді не заперечували і, не відчуваючи, що між старими пробігла чорна кішка, зайнялися своїми справами.

Старий фронтовик іще вранці звернув увагу, що місто відбудоване і про воєнні роки в ньому вже ніщо не нагадує. На місці великого ставу колись протікала вузька річечка. Місто все було в руїнах. Тоді через греблю від ставу росли високі очерети, а тепер тут розбитий гідропарк. «Як час усе змінює!» – дивувався Василь Федотович. Колись тут було непрохідне болото, а недавно на цьому місці примудрилися великий торгівельний комплекс збудувати. Все тепер є, тільки живи і тішся. А його дитинство минуло у таких злиднях, що страшно й згадувати.

У парку людей було обмаль, бо травневі свята місцевий люд використовував для того, щоб упорядкувати городи, дачі, допомогти батькам на селі. Старий вибрав лавку під крислатою вербою, що довгим гіллям пила воду із невеличкого штучного озера. Зелена вода повністю вкрита лататтям, але лілій ще не видно. Дивовижна краса настільки заволоділа серце цього сивого, зігнутого роками чоловіка, що йому на очі навернулися сльози. Така плакуча верба росла на їхньому городі біля річки, у селі неподалік від Кіровограда. В його багатодітній родині спочатку було все як у людей, аж до тридцять другого року. Василько тоді був ще малий і не дуже розумівся на політиці, але після того, як його батька в районі дуже сильно побили, так, що він через добу помер, малі й великі відразу зрозуміли, що скоро всім настане кінець. Харчі з хати представники влади вимели, тож мати не уявляла, як має сама прогодувати всіх дітей. Восени, поки ще були буряки і картопля, смерть обминала їхню оселю. Навесні від голоду і виснаження померла ненька, бо не могла дивитися в голодні очі дітей і все віддавала їм. Голова сільради колись був у добрих стосунках з його батьком і не хотів, аби й діти вимерли з голоду. Наполіг у районі, аби їх забрали до притулку. Через тиждень до села приїхала підвода з уповноваженим і зупинилася біля двору Зубкевичів. Діти збилися в одну купку і голосно плакали. Старші як почули, чого хочуть дорослі, відразу розбіглися. Двох ухопили і силоміць посадили на віз. Василь тоді був малий і хотів вчинити так, як його старші брати, але іздовий з усієї сили уперіщив його батогом. Від пекучого болю хлопець вхопився руками за обличчя й відчув, як гаряча рідина тече поміж пальцями. Його жбурнули на воза, і він, скрутившись «калачиком», пролежав так аж до міста. Ніхто не

звертав на нього уваги, тільки сестричка, притулившись до нього, тихенько плакала. Тоді-то він і позбувся частини брови, що й стало його довічною міткою.

Сидів Василь Федотович під вербою і згадував найтяжчі сторінки свого довгого життя. Ніхто ніколи не просив його розповісти, як йому було всі ті роки. А іноді хотів з кимось поділитися тим, що залягло глибоко в пам'яті, зняти напруження. Це зараз маеш хоч і невелику, але все-таки пенсію від держави і можеш твердо розраховувати на неї. Нема як розкошувати, але ж і з голоду не помреш. А тоді були страшні часи. Дай, Боже, щоб таке ніколи не повторилося. Люди помирали щодня, особливо діти. Ніхто не міг зрозуміти, чому забирають хліб із хати – той, який мама з татом виростили на своєму полі.

Того дня заюшеного кров'ю хлопця доправили до медпункту, а сестричку віддали якійсь жінці. Василько думав, що після перев'язки він знову побачиться з нею, але то була їхня остання зустріч. Більше він її ніколи не бачив. Чи померла, чи дали нове прізвище, і тому Василь не зміг довідатися про її подальшу долю. Його відправили в один із притулків для сиріт у Запорізькій області. Там він пробув до 1939 року. Перед призовом до Червоної армії навідався у рідне село, сподівався знайти когось із родини, але сусіди повідомили, що старші його брати померли напровесні тридцять третього. Ніхто не зміг допомогти сиротам, бо кожен боровся за власне виживання. Голова сільської ради намагався їх ще раз відправити до притулку, але вони невідомо з яких причин нізащо не хотіли туди й обрали шлях у небуття...

Серце защеміло за родиною, яка згинула протягом одного року і залишила його самого на цьому світі. Пригадав Василь, як наприкінці тридцять п'ятого до них привезли новачка і поселили в кімнаті поруч із ним. Арсен Ратушняк – так звали новенького – дуже відрізнявся від інших дітей у притулку. Відразу було видно, що до того хлопець харчувався набагато краще від них, і він не видавався переляканим, на відміну від багатьох. Кілька днів ні з ким не розмовляв, але як тільки усвідомив, що неволя у притулку – надовго, ніби розмерзся.

Довгими вечорами, коли всі вже лежали у ліжках, Арсен розповідав такі цікаві історії, що діти тільки роти роззявляли. До цього часу хлопець читав багато книжок і ходив до звичайної школи у Запоріжжі, тому мав набагато міцніші знання, ніж діти в сиротинці. Чому його відправили до притулку, Арсен признався аж тоді, коли їх записали в сержантську школу.

Котроись неділі, коли курсантів відпустили на кілька годин до міста, хлопці взяли по брикету морозива й сіли на лавку в парку. Грошей на щось ситніше не вистачало, тому задовольнялися малим.

Арсен першим запитав Василя про батьків, а потім довго роздумував, чи варто розповідати про своїх. Василь відчував, що товариш хоче поділитися наболілим, але вагається. Обличчя його стало похмурим, і видно було сльози на очах.

– Якщо тобі не хочеться розповідати, то я не примушую, – обізвався Василь. – Ти сам почав цю розмову...

– Не впевнений, чи ти мене правильно зрозумієш... – вагався Арсен, мнучи в руках пілотку.

– Ми ж друзі, то спробуй розповісти так, щоб було зрозуміло.

– Моїх батьків заарештували і відправили на Соловки, – озираючись навкруги, мовив хлопець. Він ще й досі боявся, аби їх ніхто не підслухав.

Василь нічого не знав про репресії щодо інтелігенції і всіх «неугодних» режимові, але другові щиро співчував. Вірив, що такого гарного і розумного хлопця погані люди виховати не могли.

– Їх вважають ворогами народу, а дітям ворогів всюди закрита дорога в цій країні. Ти це розумієш? – розпалювався Арсен.

– Ніхто тебе не вважає ворогом народу, мені навіть на гадку таке не спало б, – заспокоював його Василь. – А в тебе є зв'язок із батьками?

– Який зв'язок? Вони там у таборах відрізані від усього світу. Та й невідомо, чи ще живі...

– У тебе ще хоч надія є колись зустрітися зі своїми, а от у мене жодної... Ти для мене найрідніший у цьому світі. Давай домовимося ніколи не розлучатися! – виголосив Василь і відразу замріявся – як було б добре колись дружити сім'ями і завжди підтримувати один одного.

– Дружити будемо, але ходити, як коням в одній упряжці, нам не дадуть. Закінчимо сержантську школу, розподілять нас по різних частинах – і тоді спробуй з'єднайся. Дому, який би нас прив'язував, нема ні в тебе, ні в мене.

– Ми ж не військові, закінчимо службу в армії та й можемо оселитися в одному місті чи селі. Знайти гарних дівчат, завести дітей... – мислив уголос Василь.

– Який ти, Василю, наївний! Німці вже на Польщу напали, а там невдовзі й на нас посунуть. Наше керівництво все знає, тому й штампують вояків для неминучої війни. Тебе ж не питали, чи хочеш ти стати військовим?

– Не питали. Навіщо ж тоді Молотов з німцями договір підписав? – дивувався Василь.

– Ти звідкіля про це довідався? Мовчи, якщо хочеш свою шкуру зберегти, – оглядаючись, мовив Арсен. – Великі світу цього з такими, як ми, не радяться і не люблять, коли ти хочеш знати більше, ніж тобі належить. Чим менше цікавишся політикою, тим спокійнішим буде твоє життя. Пригадую батька, який працював інженером на заводі і мав необережність запитати в іншого, такого ж, як і сам, про їхні новітні розробки, що проводилися в іншому цеху. Через кілька днів його викликали до спецчастини заводу й запитали, чому це його так цікавлять нові розробки. Батько здогадався, що про невинну розмову зі співробітником його відділу вже знають на вищому рівні. Увечері він розповів про це мамі й попросив, про всяк випадок, приготувати в дорогу речі. Через кілька днів його забрали, а ще через два дні вночі прийшли й за мамою, бо вона працювала кресляркою у технічному відділі. Прикро те, що за мене ніхто не заступився і не запропонував допомоги. У батька є брат, але він відрікся від нас. Страшно усвідомлювати, що треба всіх боятися, бо невідомо хто тебе зрадить, – говорив Арсен.

– І ти не пробував дядька знайти після того, як вийшов із притулку? – дивувався Василь, на якого не справили враження побоювання товариша.

– А навіщо? Тепер я можу обійтися без нього, а тоді мене втішило б навіть добре слово, але я його не почув.

– А, може, вони мають якісь відомості про твоїх батьків? – не вгавав товариш, бо сам би не витримав і обов'язково пішов би до дядька, щоб хоч у боягузливі очі

родичеві подивитися.

– Може, колись так і вчиню, але зараз я ще не готовий пробачити йому те, що він зневажив моїх батьків.

Арсен виявився далекогляднішим за Василя. Після закінчення навчання курсантів справді розподілили по різних частинах. У невеличких трикутниках товариші повідомляли один одному тільки скупі чоловічі новини, в яких не було нічого особливо нового і цікавого. Одноманітні солдатські будні. Арсен писав листи обдумано, аби не дати цензурі найменшого приводу звинуватити і його, як сина ворогів народу, у зраді Батьківщини.

Війна захопила товаришів кожного по-своєму, але відступали і терпіли поразку за поразкою однаково. За роки війни відбулося чимало передислокацій військових частин, і доля знову звела товаришів аж у госпіталі. Василь був поранений у Корсунь-Шевченківській битві, Арсен – при форсуванні Дніпра. Тяжка доля випала піхотинцям, які своїми ногами міряли простори рідної землі спочатку до Волги, а потім у протилежному напрямку. У численних боях вихованці сирітського притулку змужніли і стали досвідченими воїнами.

Після цієї останньої знакової зустрічі товариші зрозуміли, що доля пов'язала їх навік. Фронт швидкими темпами просувався на Захід, і всім було вже очевидно, що війні скоро настане кінець. Поранення в обох були серйозні й потребували довгого лікування. Після госпіталю давали ще відпустки для оздоровлення в рідних домівках, але обом нікуди було йти – і товариші рвалися на фронт, щоб війну завершити в Берліні.

Спочатку Василя викликали до военкома і повідомили, що німців доб'ють уже без його допомоги, але досвідченому воякові доручать не менш відповідальну роботу. Военком розповів про створення спеціальних груп червоноармійців, які будуть направлені в західні області України для встановлення там радянської влади. Василь не вникав у суть нового призначення, але попросив военкома, щоб разом із ним до цієї роботи залучили і його товариша. Той записав прізвище і обіцяв посприяти, якщо він їм підійде. Василь здогадався, чому Арсен може не підійти для нового завдання, тому не признався йому, що просив военкома, аби друг не страждав, якщо відмовлять.

Пізніше хлопці довідалися, що людей добирали у спецзагони за кількома критеріями: добре володіння українською мовою, парубоцьке становище і вміння вести партизанські бої. Піхотинці добре орієнтувалися на місцевості й легко вписувалися в ті завдання, які ставило перед ними вище командування.

Арсена викликали на співбесіду через кілька днів. Довго з ним розмовляли, але зрештою також зарахували до того спецзагону. Тиждень лекцій політрука – і озброєні автоматами червоноармійці, зі спеціальними мішками, у яких лежали новенькі однострої воїнів УПА, вже крокували вулицями нещодавно звільнених від фашистів міст і містечок. Скільки подібних загонів відправили на захід, хлопці не відали, але що було їх багато, знали точно. Для координації дій між групами було налагоджено надійний радіозв'язок. Керував їхнім загonom майор Кочетков із Воронежа. З перших днів на своїй посаді він став проявляти жорстокість до підлеглих, хоч усі бійці мали військові звання. лейтенанти, майори і лише кілька сержантів, – всі вони були українцями, лише майор Кочетков – росіянином.

На початку весни 1944 року через Тернопільщину проходив німецько-радянський фронт. Ще не встигли люди вільно дихнути і загоїти рани після приходу «визволителів», як на їхню землю повернулися перші «благодійники» з іще жорстокішими й нахабнішими намірами. У кожне велике село призначали уповноваженого нової влади, який допомагав місцевому війту (старості) встановлювати новий порядок. Отакими уповноваженими спочатку були призначені червоноармійці Василь і Арсен. Зовні все виглядало ніби й правильно, бо кожна нова влада ставить своїх довірених людей, але місія цих уповноважених була дещо іншою, і аж ніяк не мирною. Перед тим червоноармійців учили, як втиратися в довіру до місцевого населення, щоб легше розпізнавати його настрої, як шукати лояльних людей і з їх допомогою виявляти зв'язки молоді з бойовиками УПА, а потім нещадно за це карати.

Після розгрому гітлерівської Німеччини для Радянського Союзу ворогом номер один стали бандерівці з їх ідеєю відновлення самостійної України. Розвідка доповідала у верхи про створення великих бойових підрозділів на теренах західних областей і про те, що вояки УПА мають велику підтримку серед місцевих мешканців. Основним завданням спеціальних загонів було відрізати вояків від населення і знищити їх.

Ксеня Степанівна і справді почувалася погано. Кількаденна метушня перед приїздом гостей виснажила й без того німічний організм. Та й де тим силам узятися? Багато таких, як вона, вже давно пішли в інший світ, а їй доля відміряла довший вік. Чекала, поки онука закінчить науку в Києві й повернеться до Тернополя, де для неї все приготували, аби дитина не знала біди. Раділа, що виконала покладений на неї донькою обов'язок підтримати онуку, поки мама працювала за кордоном. Ще видати Славочку вдало заміж – і тоді можна вже спокійно померти. Була переконана, що онука в неї розумниця й зуміє серед чоловіків знайти гідного. Вона хоч і не «модель», але варта гарної пари. Відразу перед очима постав Арсен. Кого він їй нагадує? Їй уже доводилося зустрічатися з кимось, схожим на нього. Найбільше насторожила відсічена в дитинстві дідова брова – про подібний випадок вона колись точно вже чула. Невже це той Василь з її юності? Незважаючи на поважний вік – значно за вісімдесят, – Ксеня мала добру пам'ять. Вона не раз казала, що це їй кара за якісь гріхи, бо повертаючись до подій минулого життя, переживала їх ніби заново. Те хвилювання супроводжувалося великими муками, бо тепер вона дивилася на все з висоти літ і бачила всі помилки, яких не змогла уникнути колись. Як кажуть: «Аби ж то теперішній розум на тодішню силу і завзяття!» І знову спогади... Вони виривали з глибини пам'яті сторінками найпомітніших подій, яких вистачило б не на одне життя.

...Родина Штефана і Ганни Волянчуків мешкала в одному з мальовничих сіл Підгаєччини, що на Тернопіллі. Звичайна українська сім'я з чотирма робочими руками і багатьма ротами. Землі подружжя мало лише кілька моргів – і це змушувало тяжко працювати, аби харчів вистачало від урожаю до урожаю. Зате взимку відпочивали, особливо у свята, коли працювати гріх. Родина сідала навколо столу і біля каганця з фігурним склом вмощувався з Кобзарем старший син Богдан. Він так гарно читав вірші, а найчастіше «Катерину», що мама, згадуючи щось своє, тихенько кінчиком хустини витирала сльозу. Маленька Ксеня тулилася до неньки і жаліла її, потискуючи руку вище ліктя. Мати винувато посміхалася і гладила дівчинку по голівці. Чи вона боялася, аби і її доньку така доля не спіткала, як Катерину, чи співчувала сироті, – Ксеня не думала про це. Їй також було шкода Катерини, але сльози не наворачалися на очі.

Зрештою, лунали вдома не самі лише художні твори. Сільська «Просвіта» давала читати різні книжки з історії України і про Запорозьку Січ. Часто в хаті поверталися до питання: чому це їх у 1918 році від'єднали від України і віддали полякам?

– Мабуть, Росія побоялася патріотично налаштованих українців, які проголосили в кінці жовтня Народну республіку, – зробив висновок Штефан.

– Але чому не запитали в народі, чи хоче він того? – докучав батькові Роман, а менший Олекса тільки підтакував старшому братові, прагнучи показати, що також розуміється на політиці.

– Діти, я там не був, тому не знаю, чим керувалися наші вожді, коли розпоряджалися значною частиною свого народу. Знаєте, воно ж завжди так: пани чубляться, а в хлопів лоби тріщать... От заженуть чоловіка у глухий кут, і в тих умовах він іншого виходу не бачить, як тільки лізти в ту пастку, яку йому наставили, – відхрещувався Штефан, бо й сам не раз міркував над цим питанням.

...Довгими зимовими вечорами надворі лютувала хурделиця, а в хаті було тепло і затишно. Мама монотонно крутила веретенем, сукаючи тонку нитку з прядива чи вовни, а Ксеня й собі ставила поруч неї невеличкий кужіль і вчилася жіночої справи. Пам'ять у неї й тоді була нівроку: прочитавши кілька разів вірша, вона могла продекламувати його вже наступного вечора перед усіма членами родини. Батько гладив доньку по голові й обіцяв після закінчення сільської школи, в якій майже все викладали польською мовою, віддати її до Кременецького українського педагогічного інституту. Знання української мови дітям давала «Просвіта», вона й селян забезпечувала українською літературою.

Польща, отримавши після розподілу свої – як вона вважала – землі, боялася патріотичних настроїв українців не менше за Росію. Тому з перших днів свого панування почала наступати на їхні права. Аби швидше ополячити народ, схвалювали і пропагували змішані шлюби, а найбільше напірали на мову. Школи працювали тільки польські, і лише в деяких селах дозволяли створювати українські класи. Окупаційні уряди мають один рецепт для приборкання волі народу, і Польща не стала винятком. На щастя, по селах знаходилися патріоти, і в одній із садіб створювали гуртки, в яких навчали молодь української мови, історії та культури. Свідомі українці вважали за честь бути активними учасниками всіх патріотичних заходів.

Перше «пришестя» визволителів зі Сходу сприйняли як подарунок долі. Раділи, що нарешті Україна стане цілісною державою з одним народом і однією мовою. На той час старший брат Богдан вже навчався у Краківському університеті, де мав здобути фах магістра права, аби захищати українців на своїй землі, а менший Олекса закінчував Кременецьку українську гімназію. Ксеня закінчувала

школу і також готувалася продовжити навчання. Штефан не мав великих статків, але дуже радів з того, що дав дітям освіту. Він вважав, що бики й корови поздыхають, а здобута освіта – це надійний шмат хліба в руках. Інші скуповували землю, а він свої гроші вкладав у науку для дітей.

Випало так, що на Покрову до двору Волянчуків з'їхалася вся родина. У селі саме гостював і Штефанів молодший брат Микола, що мешкав у Львові. Він давно закінчив Львівську політехніку і працював на залізниці. Ганна з донькою поралися біля кухні, наставляючи на стіл різні наїдки, – в селі якраз храмове свято, то з цієї нагоди готувалися у кожній хаті. Штефан витягнув зі сховку закорковану пляшку наливки, яку завжди мав для гарних гостей.

Перший тост виголосив Микола – його вважали дуже розумним, бо мешкав у Львові й завжди був у курсі всіх новин, які до села надходили не тільки із запізненням, а й доволі перекрученими та оброслими різними домислами.

– За Самостійну Україну!

– Чого це раптом? – щиро здивувався Штефан. – Москалі он тільки прийшли і навряд чи відмовляться від своїх намірів навечно приєднати до себе те, що вимушені були віддати у 1918 році.

– Штефане! Спочатку вип'ємо і закусимо, бо запах шинки так лоскоче в носі, що не годен втриматися. На повний шлунок і говорити краще, і думки світліші навідуються.

Товариство смакувало стравами, які доносила Ганна, і вихваляло господиню. Господар підливав наливку, поки язички геть не розв'язалися і чоловіки нарешті наважилися на відверту розмову. Чого Штефан тільки не довідався! Що і Микола, і його сини Богдан та Олексій вже кілька років є членами ОУН (Організації українських націоналістів). Підпільний осередок ОУН недавно створили і в їхньому селі, та це була молодіжна організація, і Штефана вона менше цікавила. Але гості переконували його, що саме ОУН приведе Україну до створення самостійної соборної держави з центром у Києві.

– У світі назріває війна, і ми, українці, маємо скористатися з цього для створення своєї держави, – пояснював Микола, і видно було, що він робив це часто, бо слова з його вуст лилися мов самі собою. Здавалося, ще трохи – і товариство повірить,

що самостійну Україну всім на тарілочці піднесуть.

– Звідки така впевненість? – засумнівався й Олексій, який був менше обізнаний із планами центрального проводу ОУН.

– Повірте зверхникам, бо вони знають, що кажуть. Нам треба лише допомагати на місцях всіляко підтримувати молодіжний рух і самим брати активну участь у цій боротьбі, – закликав Микола.

– Щось мені не дуже в це віриться... – зізнався Штефан.

– Степан Бандера обіцяє домовитися з німцями, що як тільки Німеччина почне війну з більшовиками, ми проголосимо свою Незалежність, – сказав тихо Микола.

– Твоїми вустами та мед би пити... – кисло посміхнувся господар і наповнив келишки. – За цю сміливу мрію пропоную випити.

Ганна сиділа збоку і милувалася синами, які вже давно переросли батька. Високі, пишночубі, очі в обох жагучі, й такі самі патріоти своєї землі. Хоч би діждати онуків і побачити, яких вони собі дружин виберуть. Як то гарно буде, коли всі зійдуться біля великого столу, а вона пригощатиме їх усілякою смакотою!

Не відала Ганна, що у присязі члена ОУН на першому місці стояла боротьба за Українську Державу аж до повного її визволення від усіх ворогів, не шкодуючи ні власної крові, ні життя. Поки цього не станеться, іншим бажанням чи почуттям місця нема. Слухаючи розповіді гостей, які ніби змагалися, хто з них кращий патріот, Ганна зрозуміла, що віднині її родина стає учасницею усіх подій, які відбуватимуться на цій землі. Зростала тривога за дітей і за ті події, що назрівали. Поставало завдання перед кожною родиною: вижити в цих умовах, вийти зі всього з найменшими втратами членів сім'ї і не позбутися того невеликого статку, який вони надбали тяжкою працею.

Відірвавшись від сумних думок, жінка згадала про святкову випічку, яку так полюбляли її діти. Вони з Ксенкою кілька вечорів поралися на кухні, щоби свято вдалося на славу. У п'єцу стояв горщик з гарбатою із пахучих трав, тобто чаєм по-тутешньому, і Ганна розлила його по кухлях. На великій глиняній тарілці поставила їх посеред столу. Ксеня принесла чималу тарелю з пиріжками.

– Може, досить уже про політику? – запитала вона тихо, ніби боялася, що як тільки балачка про політику закінчиться, всі встануть і розійдуться.

Ганна ж хотіла, щоб у її хаті лунали пісні, як і в усіх оселях на свята. Чоловіки зважили на прохання господині, й Микола своїм дзвінким баритонем затягнув стрілецьку пісню. Її підхопили всі присутні – й оселя наповнилася співом. У кожній родині були свої улюблені пісні, без яких не обходилося жодне свято...

На село давно вже впала ніч, і лише ріжканий місяць слухав пісні, які линули майже з кожної хати. Розходилися, коли було вже за північ. Великий Віз, що звечора визорував мало не серед неба, чіплявся дишлом за дерева над Стрипою. У повітрі відчувався морозець, а може, то так проймало холодом після теплої хати. Примовкли пісні, хоча в оселях іще світилося. Поблідлий місяць на очах ховався за дерева. Гості замилювалися видовищем сільської ночі, пригадуючи дитинство. Коли людина живе серед рідної краси, вона не звертає на неї уваги, та варто переїхати кудись, відразу помічає, як її бракує. Це вже відчули Микола з Романом, які тепер мешкали у Львові.

Ксеня слухала розмови дорослих і пишалася тим, що в неї патріотична родина з передовими поглядами. Якщо буде так, як обіцяє дядько Микола, і потрібна буде допомога молоді, вона також буде боротися за свою землю і не пошкодує життя.

Ксеня не могла визначити, коли саме, за яких умов чи обставин викресалася іскра, що розпалила в її серці любов до рідної землі. Може, це сталося ще тоді, коли, тримаючись за шорстку материну руку, йшла споришевою стежкою межі полів до Стрипи, чи як гарячої жнивної пори спрагло припадала до джерельця при березі. Вона любила край, в якому топтали ці стежки її діди і прадіди.

Слухаючи розмови дорослих, Ксеня вирішила неодмінно приєднатися до великих справ, які готувалися ще десь далеко. Вона вже чула про підпільний осередок у селі, але довідатися про його спрямування ще не мала змоги. Зустрічі там відбувалися таємно, і селяни не знали навіть, у чийй то хаті діється.

Ще кілька днів Микола і Богдан з Олексієм гостювали в селі, зустрічалися з односельцями і здійснювали свою місію, задля якої, напевно, приїхали. Штефан поспілкувався з синами без участі Миколи і попросив їх не пхати буйні голови туди, де в цьому нема особливої потреби. Влада змінюється часто, а життя лише

одне, і людина приходить на світ для продовження роду.

– Тату! Я не хочу плодити рабів на своїй землі! – вигукнув Богдан. – Ви звикли перед кожним знімати шапку і кланятися, а я цього не хочу. Чому мені поляк має нав'язувати свою мову і віру, коли в нас є свої, і не гірші? Я знаю кілька мов і пристойно ними володію, але тут, удома, в мене має бути куточок землі, де мені вільно дихається, працюється і живеться. Хіба я так багато хочу, тату? І от коли до цього прагнутимуть усі українці, тоді буде так, як ми захочемо. Для того я вступив до ОУН – щоб усім разом боротися за Україну. Не переживайте за нас, лише підтримайте і допоможіть у скрутну хвилину, якщо, не доведи Господи, вона настане.

– Що ви, діти? Хіба я іншої думки? Але батьківське серце крається від того, що у кожній боротьбі є жертви...

– З вашими молитвами нас це обмине, – запевнив Олексій і притулився до батькового міцного плеча, як колись у дитинстві. – Ви тут остерігайтеся нової влади, бо можна й не дочекатися кращих часів.

Такий молодий, а ніби у воду дивився, промовляючи ці слова. Молоді патріоти не знали тоді, що в оунівському русі відбувся перший розкол. Як то кажуть, тільки намічається булава, відразу постають три гетьмани. На цей раз лише два. Не помирилися Андрій Мельник і Степан Бандера. Після загибелі Євгена Коновальця в Роттердамі ОУН очолив Мельник. Через рік погляди двох бойових командирів розійшлися. Мельник вважав, що незалежність Україні можна вибороти тільки при допомозі іноземних держав, а Бандера у цій боротьбі покладався виключно на власні сили. Окрилені однією метою, зверхники йшли до неї різними шляхами. Тож іще на перших порах, коли тільки зароджувалася велика ідея, у підвалини її була закладена бомба сповільненої дії. Керівна верхівка наступала на ті самі граблі, що й на початку століття, та й не раз до того.

Золотий вересень 1939 року. Минуло кілька місяців – і до села нагрянули перші представники нової влади. Застали переляканого вїйта за трапезою у власній господі й показали братерські наміри жити в мирі та дружбі, допомігши йому спочатку впоратися з обідом. Потім наказали скласти списки хазяїв, котрі мали поділитися своїм добром для створення колгоспу на селі. Папери були написані, але добровільно з нажитим добром ніхто прощатися не хотів. Господарі вважали, що з ними мали би спочатку порадитися, а там би й домовилися, що здавати до колгоспу, а що й собі можна зоставити, адже в кожного були діти. Поляки як

чогось хотіли від селян, то спочатку висилали перемовника і тоді досягали компромісу. Совіти, мабуть, звикли тільки наказувати, а радитися з кимось у них не було заведено. Відчувши несподіваний спротив, з Підгайців прислали кілька підвод із червоноармійцями і дали непокірним родинам годину на збори в далеку дорогу. З собою дозволили взяти не більше тридцяти кілограмів речей. Як людина-господар може відреагувати на те, що її назавжди забирають з обійстя і везуть невідомо куди? В першу чергу збирали дітей і харч для них, щоб у дорозі не повмирали з голоду і не позамерзали. У такі екстремальні хвилини думати слід було насамперед про це.

Десять найзаможніших сімей того дня відправили підводами до Бережан, де формували товарні поїзди до Сибіру. На їхні обійстя, мов круки, накиннулися «визволителі» і звезли все до фільварку – колишнього панського маєтку. Пили й гуляли кілька днів, а потім згадали, що прислані сюди створювати колгосп.

Цього часу вистачило, щоб місцеве населення поховало рожеві мрії до глибокої кишені, і поки влада розважалася, рятувало своє майно. У кожному дворі було дві-три корови, бички на випас і багато дрібної живності. Саме осінь, багато різної птиці як на річці, так і у дворах – і все це мають зараз забрати. Частину корів відігнали до лісу, птицю вирізали і засолили, щоб не так в очі впадала. Тоді й почали люди будувати перші криівки. Стодола велика, ніч довга, робочих рук не бракує, то чого лінуватися? Для свого ж блага! Копали на городі, в пивниці й навіть на подвір'ї. Замаскований вхід до криівки знали тільки домашні, але нікому, навіть близьким родичам, не показували і не хвалилися, що вона у них є.

Старий вїйт, який за своїм обов'язком мав стояти на сторожі громади, що його обирала, налякався не на жарт. З одного боку, боявся нової влади і намагався їй догодити, а з іншого – знав, що червоноармійці повернуться до міста, а він залишиться в руках односельців. Всяке може трапитися, і винуватого не знайдеш. Викликав до себе кількох поважних чоловіків і запропонував їм не опиратися новій владі, бо чим це обернулося минулого разу, всі бачили. Порадив поділитися майном, яке можна нажити знову, зберігши свої сім'ї. Громада всю ніч обговорювала вїйтову пропозицію, і на ранок вчинила так, як він сказав.

Фільварок наповнився худобою і живністю, яку треба було доглядати, але ніхто не пішов добровільно прислужувати новій владі. Та це тривало недовго. Варто було комусь зробити перший крок, як охочих працювати біля чужого майна знайшлося чимало.

Залагодивши вже й цю проблему, надіялися, що нова влада заспокоїться і залишить громаду в спокої. Та не такі плани були в уповноважених. Північ, Сибір і Казахстан вимагали свіжої робочої сили, що поповнила б ту, яка катастрофічно вимирала в тяжких умовах. Як тільки відправляли ешелон із Бережан, на його місце подавали новий – і все починалося спочатку. На села групами наїжджали червоноармійці й продовжували шукати ворогів нової влади та насильно наповнювати ними товарні поїзди. Тут у пригоді ставали криівки, де можна було перечекати біду.

Націоналісти на деякий час принишкли. Говорили потім, що москалі поводитися з мирним населенням поза всякою логікою. Оунівський рух тільки набирив сили і допомогти селянам військовим протистоянням ще не міг. Мирне населення звикло до постійних утисків та принижень з боку поляків, а тепер швидко переконалося, що який би завойовник зі Сходу чи Заходу не прийшов, омріяної волі він українцям не дасть. Її треба відібрати силою, тож без власної армії не обійтись. Після півторарічної більшовицької окупації селяни й інтелігенція ще більше згуртувалися навколо оунівських провідників і надіялися на зміну ситуації. Велика частина людей сподівалася, що визволителі врешті-решт наситяться й утихомиряться. Якщо комуністи прийшли надовго, то мали б зрозуміти, що знищувати власний народ не годиться. Так вважав кожен християнин, котрий щонеділі ходив до церкви і надіявся не тільки на Боже змилювання, а й на здоровий глузд «визволителів».

9

Вранці історичного червневого дня 1941 року селяни пробудилися від страшного гуркоту, який линув із неба, вкритого залізними птахами. Чорні круки з хрестами на крилах кількома клинами прямували на схід. Від незвичного шуму закладало у вухах, і здавалося, тому нестерпному гулу не буде кінця. Минула якась хвилина – і небо знову стало чистим, ніби нічого не сталося. Але це вже не можна було назвати спокоем, бо кожен зрозумів, що гроза, яка так довго нависала над головами мирних людей, скоро розрядиться пекельним вогнем війни. Хто вони, ці чергові визволителі, які обіцяли Степану Бандері подарувати Україні незалежність? Чого чекати від них? У серцях людей оселилася слабка надія, але вона сплелася зі страхом.

Через кілька днів за селом селяни побачили куряву на дорозі, і невдовзі на вулицю на чотирьох мотоциклах повільно в'їхали солдати вермахту. Всі у новеньких, ще не припорошених боями строях, руки з закачаними вище ліктів рукавами тримали автомати. Військові світили навсібіч начищеними зубами, демонструючи таким чином свої мирні наміри. Селяни, навчені попередніми «визволителями», не поспішали проявляти якісь емоції, тому стояли біля своїх осель і чекали, що ж відбуватиметься цього разу. Петро Ворочук мав більмо на оці й погано бачив, але зачувши гуркіт на вулиці, поспішив до воріт, а уздрівши німців – перелякався так, що не міг і слова вимовити. Колона зупинилася біля його воріт, і з переднього мотоцикла обізвався чоловік, одягнений у цивільне.

– Не лякайтесь, ми не приїхали вас убивати. Покажіть нам хату вїта і перекажіть усім людям, щоб сходилися на майдан біля церкви. Нова влада хоче з вами розмовляти, – чоловік посміхнувся і, коли Петро показав вїтову хату, махнув мотоциклісту, щоб той їхав далі.

Німці рушили до управи. Біля церкви вдарили дзвони. Селяни, не поспішаючи, сходилися на майдан до центру села. Перекладач уже встиг переговорити з вїтом, винесли на площу стіл і на лавку всадили німецького офіцера. Коли вже трохи назбиралося людей, вїт узяв слово, та спохопився, що не знає, що, власне, має казати, і відразу передав його представникам нової влади. Вїт уже давно відкараскувався від своєї посади, прагнучи спокою, але в такі непевні часи керувати громадою охочих було мало. Тих, що хотіли вислужуватися, боялися і не обирали, а такого чоловіка, щоб міг догодити і громаді, й владі, яка змінювалася ледь не кожного року, не знаходили. На цю посаду треба людини мудрої й не продажної, а головне – щоб сама погодилася звалити на свою голову велику відповідальність. В останні два роки життя у кожній родині настільки змінилося, що господарі не годні були навести лад у себе в хатах, не те що в громаді. А скласти свої обов'язки з власної волі вїт не міг, тому й тремтів перед кожним новим керівництвом.

Німецький офіцер підвівся і виголосив цілу промову, яка зводилася до того, що німці в Україну прийшли надовго і не збираються воювати з мирним населенням. Від селян нова влада вимагає тільки порядку і постачання сільськогосподарської продукції для Фатерлянду. Здавалося, що німців цікавили тільки «млеко», «яйка» і хліб, якби не дула автоматів, наставлені у спину селян. Наприкінці промови перекладач вручив вїтові папір з інструкцією і планами поставок, нагадав ще, що німецька комендатура знаходиться у Підгайцях, і якщо комусь буде щось незрозуміло, то нехай звертаються туди. Сіли на своїх залізних коней – і тільки

курява за ними знялася...

Війт безсило сів на стілець, на якому щойно сидів німець, і обхопив голову руками.

– Панове! Шановна моя громадо! Звільніть мене з цієї посади, дайте спокійно віку дожити! – зі сльозами на очах попросив уже вкотре. – Нема в мене вже нервів і здоров'я перед кожним принижуватись.

Всі співчували чоловікові, але зараз мовчки стояли і чекали, поки він заспокоїться. Селяни шанували свого війта за мудрість і змінювати його у такий непевний час не хотіли. Знали, що він володів польською й німецькою, хоч ніколи не вихвалявся цим. Наближені до нього люди розуміли, що чинить він так заради конспірації. Завжди хотів знати, про що говорять вороги в його присутності, думаючи, що він їх не розуміє. Хитрим був і розумним.

Не почувши на своє прохання жодного звуку з боку громади, війт узяв папір і став зачитувати план заготівлі продуктів харчування для солдат вермахту.

Озброєна до зубів німецька армія швидкими темпами рухалася на схід, а на заході завирувало своє життя.

У Львові 30 червня 1941 року волею українського народу Організація українських націоналістів поспіхом проголосила відновлення української держави. Накресливши головні вимоги визвольної та державотворчої дії, вказавши на непевне ставлення до нас німців, оунівці апелювали до обов'язку українських патріотів рішуче братися до керування життям народу. Зверхники розуміли, що зволікати не можна, і поки німці не оговталися, треба, щоб увесь світ довідався про прагнення українського народу до незалежності. Українська держава мала бути з центром у Києві, але це потім, а тепер була дорога кожна хвилина. На часі постало питання про створення національної армії, бо що ж це за держава без свого війська, яке має захищати суверенітет? Заклик патріархів усіх західних церков був розісланий в усі куточки Західної України. У Львові завирувало нове життя...

Галичину ця звістка охопила за кілька днів. Революційна ОУН закликала всіх громадян, незалежно від їхніх партійно-політичних переконань, до суспільної справи, яку необхідно вести на християнських засадах. Націоналісти взяли на

себе всю відповідальність за цю ініціативу. На західних теренах активізувалася робота оунівських осередків – тепер вони діяли відкрито й не приховували намірів здобути Україні незалежність. Молодь масово вступала до лав ОУН і проходила у кожному селі вишкіл. Для цієї роботи були вже вивчені пропагандисти, військовики і медичні працівники, які навчали усіх охочих жити в нових умовах. Хлопці вивчали зброю, а дівчата готувалися бути медсестрами і зв'язковими, бо радіозв'язок був іще слабким.

Олексій Воляннюк залишив Кременецьку гімназію ще взимку, бо радянське енкаведе натрапило на слід оунівців, і він з багатьма іншими студентами пішов у підпілля. До батьків не повертався, бо боявся, аби їх не вивезли через нього до Сибіру. Тепер мав завдання організовувати у селах вишкіл прогресивної молоді для подальшої боротьби як із німцями, так і з більшовиками.

Ксеня не могла сидіти в хаті й чекати, поки їй запропонують взяти участь у боротьбі. Сподівалася на брата, що допоможе їй вибрати напрямок, де від неї була б найбільша користь для справи, але його не було.

По сусідству з ними жила родина Зеновія Тимчака, а в них була дочка Марічка, її ровесниця. Молодший на десять літ за Штефана Зеник зазвичай не пропускав нагоди послухати порад старшого господаря. Чоловіки ніколи не конфліктували через дрібниці, бо вважали, що сусід завжди ближчий, ніж далека родина, тому взаєморозуміння треба цінувати. Бузько приніс Тимчакам лише одну дівчинку, і як не молила молода жінка Бога подарувати їм іще хоч одного синочка, він ніби не чув. Не втрачаючи надії, батьки тішилися єдиною донечкою і дякували Всевишньому, що подарував їм хоч її.

Марічка виросла в любові та ласці, тому її серденько було відкрите для добрих людей. Кругле личко, брови врозліт, що нагадували чайні крила, кілька звабливих русявих кучериків біля вух... «Гарна, мов писанка, та ще й не говорить, а щебече», – так казали старші жінки. З Марічкою було весело всюди. Здавалося, вона не вміє ні гніватися, ні сперечатися, бо всі непорозуміння переводила на жарт.

Ксеня мала іншу вдачу, може, ще й тому, що хлопці за нею не вилися роем і вона тверезо оцінювала свою вроду. Висока, худорлява, з туго заплетеною косою, вона нічим особливо не виділялася серед дівчат. Погляд, яким вона могла «нагородити», частіше відлякував юнаків, ніж приваблював. Чоловіки радше липнуть до тих, з ким весело і легко, а з Ксенкою можна було вести тільки

серйозні розмови. Подруги ніби доповнювали одна одну, тому з дитинства трималися разом.

Дівчата не мали терпцю чекати, поки їх запросять, тож самі зголосилися вступити до молодіжної гілки ОУН під назвою «Юнак». Тепер брали участь у багатьох її акціях, спрямованих на підвищення національної свідомості місцевого населення.

Не узгоджуючи дії з німецькими чиновниками, націоналісти встановили свою владу майже повсюди в західних областях і, крім того, у тридцяти районах Правобережної України. Спочатку німецькі польові командири охоче йшли на узгодження дій під час свого наступу, але потім усвідомили свою помилку і до новоявлених українських союзників почали ставитися вороже. Коли нова німецька адміністрація розбудувала власні структури на окупованій території, вона негайно розпустила українську міліцію і всі інші органи, утворені націоналістами. Але нові українські угруповання вже не бажали коритися німцям, вони тільки стали діяти обережніше і не йшли на відверте протистояння.

Ще у лютому 1941 року Степан Бандера завбачливо домовився з владою про вишкіл старшин, які в майбутньому могли знадобитися молодій українській армії. Тепер багато з тих навчених вояків були розіслані по сотнях куренів для навчання молоді. Після вищого вишколу створювали рої (кущові групи самооборони). Все відбувалося на такому високому патріотичному піднесенні, що кожна молода людина готова була не вагаючись віддати своє життя за Україну. З перших лекцій наука у вишколах починалася словами: «Бачиш цей великий лан пшениці? Поруч сіножаті з різнобарвними квітами, далі бовваніє зелений гай, сповнений пташиного співу... Пильно вдивися у біленькі хатини поміж садками. Там живуть твоя мама, твій тато, твої брати і сестри. Понад садками і хатинами видніє хрест невеличкої церкви, в якій стіни обвішані образами в рушниках і золотом сяє іконостас. Все це є наша Батьківщина – Україна, яку треба безмежно любити, для неї працювати чесно і безкорисливо. Ти приналежний до організації, яка має одну мету – здобути Українську Державу або загинути в боротьбі за неї».

Патріотичне виховання молоді й усього населення було надзвичайно сильним, а комуністи й досі не можуть збагнути, на чому базувалася така запекла боротьба за самостійну Україну.

Після ідеологічного вишколу дівчат розподілили на дві групи. Марічку направили пройти вишкіл для зв'язківців, а Ксеню – для медичних сестер. Обговорювати рішення виховників не мали права, все виконувалося згідно з інструкцією і в дуже великій конспірації. Марічці присвоїли псевдо «Сорока», а Ксені – «Тополя».

В організації було встановлене правило – на час боротьби заборонялися любощі: дівчата не повинні були провокувати хлопців на залицяння, а чоловіки – чіплятися до жінок. Якби хто-небудь поскаржився керівникам проводу, що хтось до когось тільки залицявся, за це могли розстріляти без суду і слідства. Але живі люди – не циркуляри, виховники це добре розуміли, тому й направили гарненьку звабливу Марічку до зв'язківців. Там зустрічі з різними людьми короткотермінові, часто вночі, коли важко роздивитися вроду і нема як довго спілкуватися, тож і спокуси менше для обох статей.

Марічка після чергового вишколу прийняла присягу молодого бійця і повернулася до батьків чекати наказу для подальших дій.

Німецька промисловість потребувала робочих рук і продовольства. Після поразки під Москвою, а потім і під Сталінградом німці свої колишні мирні посмішки змінили на звірячий оскал. Проводити лояльну політику на теренах західних областей не вдавалося, бо тепер у лісах діяли невеликі повстанські загони, які перешкоджали німцям вивозити людей на роботу до Фатерлянду і збирати провіант. Тепер у повстанців виникла потреба утримувати вже свою, хоч і невелику армію, яка базувалась у лісах. Армію без держави ніхто не фінансував, тому на селян упав великий тягар: мусили годувати не тільки німців, а й своїх. Проте жоден краянин не висловив невдоволення, вважаючи за щастя допомагати своїм воякам виборювати незалежність для всього українського народу.

Селом прокотилася чутка про знищення німцями жителів села Молоткова. Партизани вбили там місцевого німецького перекладача і підсунули грипс (записку на тонкому папері), що це зробили націоналісти. Розлючені німці оточили мирних, ні в чому не винних жителів і всіх до одного, більше шестисот осіб, спалили живцем. Після цього українські повстанці все частіше нападали на невеликі німецькі загони і в бою добували для себе зброю, одяг і харчі.

До села німці навідувалися зрідка, тому тут лише насторожено спостерігали, кого встигли забрати до Червоної армії, а хто подався до лісу. А були й такі, що,

збудувавши собі криівки, відсиджувалися в них, чекали, поки визначиться переможець, щоб потім примкнути до нього. Та найчастіше було так, що вдень працював чоловік на своєму господарстві, а вночі брав рушницю або німецький автомат і йшов до загону, який знаходився на ближньому чи дальньому хуторі. Вночі брав участь у нападах, а вранці вже відсипався у своєму ліжку. Розмовляти про військові дії не дозволялося навіть у хаті, в найближчому родинному колі. Боялися зрадників, бо від них було багато біди. Та й самі селяни найбільше боялися потрапити до кола зрадників, бо тоді шансів вижити майже не було. Зрада своїх не мала терміну давності, покарання могло прийти й через багато літ.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://telnovel.me/ru/f-alko_n-na/dv-obruchki

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купити](#)